

Overdruk

Brussel, 1993

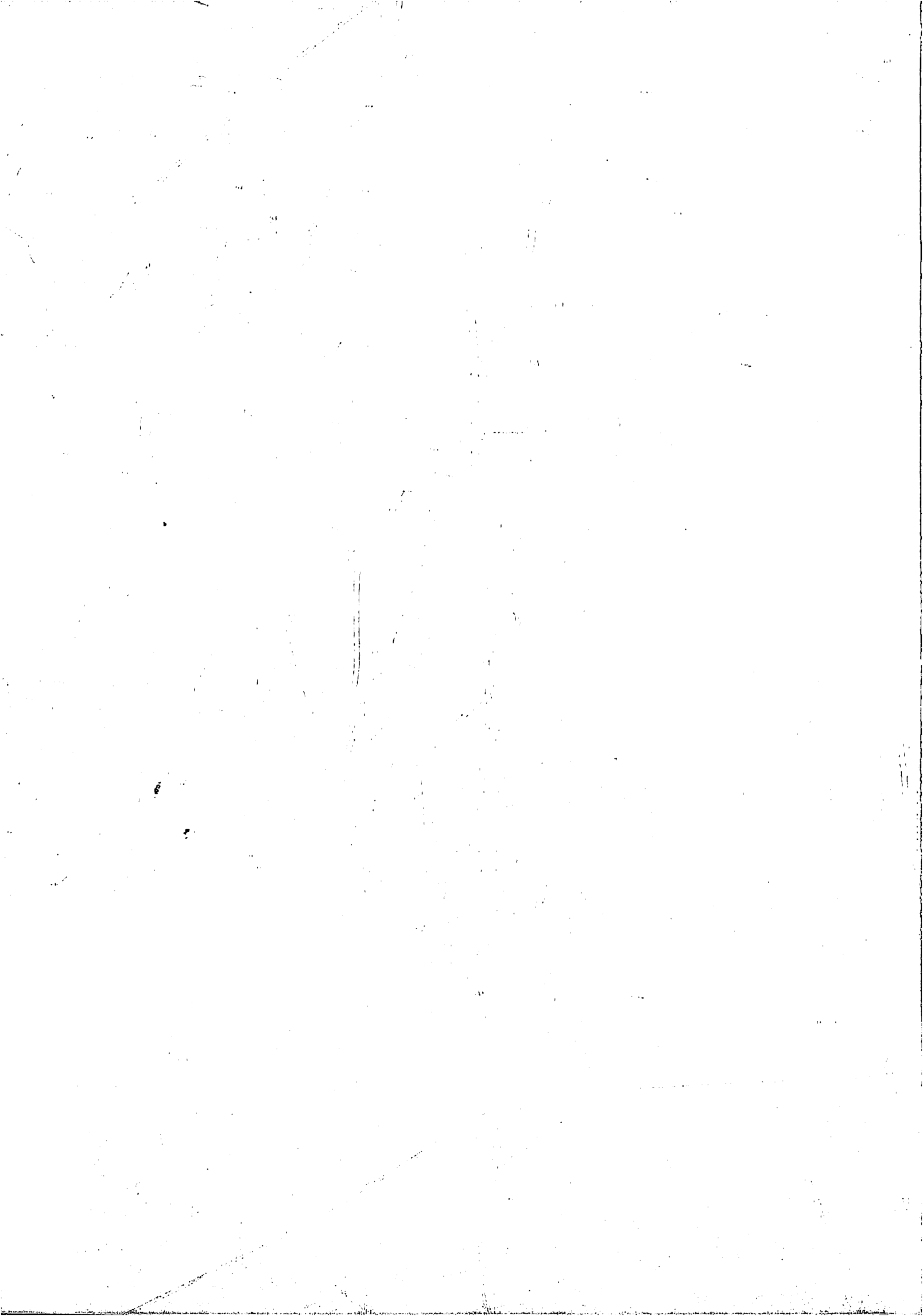
BELGIE ONDER HET FRANS BEWIND

1792-1815

Gemeentekrediet

De val van twee reuzen op lemen voeten: adel en clerus

*Het zal niet eeuwig duren.
Karikatuur van de voorrechten
van de adel en de clerus.
Opgewerkte gravure.
Parijs, Bibliothèque Nationale.*

*De ondertekening van de
Vrede van Fexhe in 1316.
Muurschildering.
Luik, Provinciehuis.*

*De Pers. Karikatuur van de
rijkdommen van de clerus.
Anonieme gravure.
Parijs, Musée Carnavalet.*

Het oude decor: de standenmaatschappij

Twee eeuwen na de gebeurtenissen is het hoe langer hoe moeilijker te begrijpen op welke manier het raderwerk van een samenleving, die open en bloot gebaseerd was op ongelijkheid, kon blijven draaien. Het wordt nog onbegrijpelijk en zelfs schokkend als men weet dat de drie geprivilegieerde standen – clerus, adel en burgerij – slechts een miniem gedeelte van de ganse bevolking vertegenwoordigden, respectievelijk minder dan 5,2 en 25 procent. Daar komt nog bij dat binnen die kleine minderheden de effectieve politieke macht berustte bij amper een handvol mensen. Deze oligarchie hield zich uiteraard verbeten vast aan haar privileges, die zo banaal en zo ingekankerd waren, dat zelfs ze belachelijk maken, geen zoden aan de dijk bracht. Enkel de schok van de Revolutie zou erin gelukken om hen aan het wankelen te brengen. Dit gebeurde niet overal tegelijk, maar de radicale contestatie had de kop opgestoken en van dan af was de vloedgolf niet meer te stuiten.

Historici hebben het echter steeds moeilijk gehad om de verstoktheid van een vastgeroeste maatschappij „uit te leggen”. Zij vinden echter een aanknopingspunt in de middeleeuwen, met name de nooit aflatende geldhonger van de vorst of het ontstaan van de standen die overal in Europa vorm begonnen te krijgen. Beide partijen maten zich het voorrecht toe om bepaalde belastingen op te leggen, maar nergens stond er een waarborg tegenover die de belastingbetaler zou toelaten inspraak te hebben in het gevoerde beleid. Daaruit volgde een eindeloos geknoei met procedures en wetteksten die aan de basis liggen van de vertegenwoordigingssystemen die thans nog steeds opgeld maken in de meeste Westerse landen. Zeker in de Oostenrijkse Nederlanden en in het prinsbisdom Luik was het rechtssysteem niet meer dan een fossiele afdruk van archaïsmen. Onze handboeken hemelen dit systeem op als een bolwerk tegen het absolutisme van de vorsten, maar zowel de machtige keizer Jozef II (1780-1790) als de zachtmoedige prins-bisschop Velbruck (1772-1784) hebben er veel kunnen uit leren om hun onkosten en uitgaven op tijd en stond te recupereren. Het kwam er immers op neer dat het

„gewoonterecht” van vroeger de overhand bleef houden op de nieuwe wetten, ook al waren die slechts aanpassingen van de oude. Zo zwoer de keizer bij zijn kroning – in functie van zijn titel van hertog van Brabant – trouw aan de Blijde Inkomst (1356), terwijl de prins-bisschop niet zou gekozen zijn indien hij niet akkoord was gegaan met een waslijst van toegevingen zoals die hem door het kathedraalkapittel in het oor was gefluisterd. Per slot van rekening stemde zowel de een als de andere in met het behoud van de bestaande staatsorde, zijnde de staatsraad, met daarin uitsluitend vertegenwoordigers van de geprivilegieerde standen, met name clerus, adel en burgerij. Wat deze laatste betreft, bleef de inbreng beperkt tot afgevaardigden van slechts enkele steden.

Deze standen vormen in feite de hoeksteen van een juridisch geheel dat het voortbestaan van de geprivilegieerde orde waarborgt. Zoals zovele andere rechtssystemen is ook dit monument slechts een façade en wordt de macht, zoals verder zal blijken, eens te meer uitgeoefend door belangengroepen uit een totaal andere hoek. Kenmerkend in deze materie is ook dat een dergelijke rechtsorde uiterst afkerig staat tegenover veranderingen en bij voorkeur terugvalt op middeleeuwse verordeningen om het schrijnend oprecht van vandaag met één pennetrek van tafel te vegen. Een mooi voorbeeld daarvan is Luik: haar afgevaardigden hebben alleen maar de mond vol van de „Paix de Fexhe” (1316) en de „Paix des Vingt-Deux” (1374), die zij als het summum van sociale overeenkomst beschouwen in de strijd tegen de willekeur van de vorst.

Elke stand beschikt in principe over een vetorecht. Noch de clerus (het kapittel van Saint-Lambert), noch de adel hebben er ooit gebruik van gemaakt tijdens de zittingen van de standen waar toch de politieke krachtlijnen werden uiteengezet.

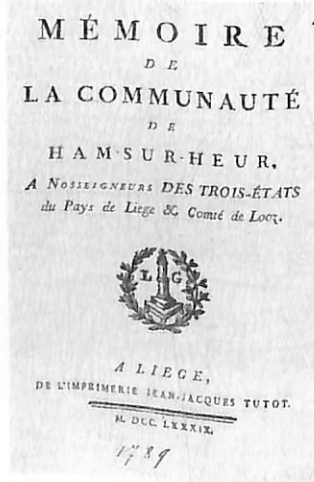
In de Lage Landen lagen de zaken helemaal anders. Madrid en Wenen hadden sinds 1632 geen Staten-Generaal meer samengeroepen met als gevolg dat plaatselijk zowat iedereen zijn eigen zin deed. Zo had in Vlaanderen de adel geen zitting in de standen terwijl in Gelderland dan weer de clerus ontbrak. Een algemeen verschijnsel was dat er hoe langer hoe minder samenkomsten gehouden werden. Dat stelde de centrale overheid overigens in staat om flink wat te beknibben op de prerogatieven van de provinciale raden. Relevant terzake was wel de toestand in Luxemburg, waar het dispuut tussen de vorst en de adel zich eerder toespitste op fiscale voordelen dan op politieke macht.

Op de vooravond van de val van het Ancien Régime noteert men twee korte periodes van revolutionaire activiteit. Zij zijn niet van aard en omvang om de sociale structuren, gebaseerd op een eeuwenoud gezag, grondig overhoop te halen en te hervormen, maar toch getuigen zij van een nieuwe geestesgesteldheid die niet zomaar over het hoofd kan worden gezien. Zo leidt de Brabantse omwenteling tot de oprichting van de Verenigde Belgische Staten en tot een voorsmaakje van de latere „Assemblées”, die al vlug door hun manifeste onmondigheid een slag in het water zouden blijken.

In het Luikse deed zich ongeveer hetzelfde voor, maar daar vertrok men vanuit een totaal andere situatie. Verschillende grote adellijke families – waaronder de Lannoy, de Blois de Cannembourg, enz. – betoonden een

Karikatuur op de aristocratie en de contrarevolutie, zowel van boven naar onder als omgekeerd te lezen. Gravure. Turnhout, Stadsarchief.

Verzoekschrift van de dorpsgemeenschap van Ham-sur-Heure aan de edele heren van de Drie Standen van Luik en het graafschap Loon, 31 oktober 1789. Gedrukte brochure. Luik, Rijksarchief.

zekere sympathie voor het revolutionaire ideeëngoed terwijl andere bij stemming manifest opkwamen tegen de nieuwe buitengewone (en verplichte) leningen die in 1791 uitgeschreven werden bij de restauratie van het prinsbisdom. Sommige leden van recent tot de adel verheven families gaven anoniem blijk van loyaliteit om aldus tot de adellijke stand te worden toegelaten. Dit streven, voor zover het serieus werd genomen, zou vlug achterhaald worden door de gebeurtenissen die vanaf 1792 het prinsbisdom meesleurden naar een val in de diepte, te weten oorlog, bezetting en annexatie.

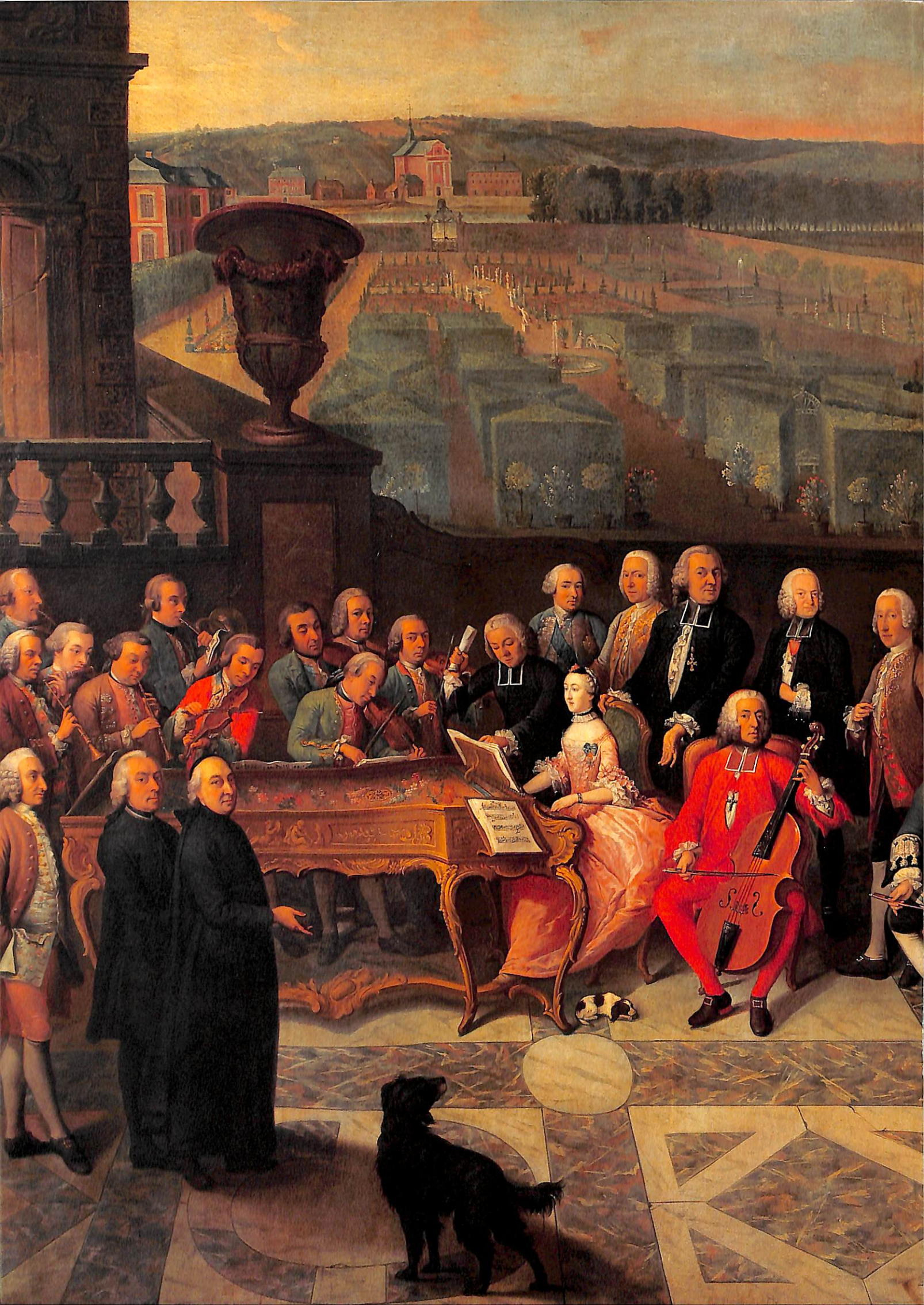
Wat adel en clerus betreft, kan samenvattend gezegd worden dat zij over de ganse linie gefaald hebben. Noch in de „goede oude tijd”, noch tijdens het losbarsten van de revolutie zijn zij erin geslaagd om ook maar één fatsoenlijke leider in de politiek op het voorplan te schuiven. Van politieke visie was evenmin sprake en van een politieke partij nog minder. Uit dit alles kan men afleiden dat de onderbouw van de adellijke macht niet moet gezocht worden in de standen, maar elders. Om te beginnen aan het Hof, en wat strikt genomen de adel betreft, in het leger.

In een systeem van absolute alleenheerschappij is regeren geen ijdel woord: alle macht, zowel van rechtswege als in de praktijk, gaat uit van de monarch. Het ligt derhalve voor de hand dat deze doorgaans noch zin noch tijd had om zich ten gronde te bezinnen over de fundamentele oorsprong van alle lopende zaken die tot zijn bevoegdheid behoorden. Rechtstreekse familie, verwanten, gunstelingen en hovelingen die zich handig genoeg toonden om de invloedrijkste vorstelijke aanhang naar hun pijpen te laten dansen, wisten maar al te best hoe zij zich dienden te gedragen om de beslissingen van de vorst in hun voordeel te laten uitdraaien. Vele „nederige verzoekjes” en „gunsten buiten het gewone” lieten aldus geen andere sporen na dan de echo's die uiteindelijk terechtkwamen bij de respectievelijke ambassadeurs in Brussel of Luik. Deze hoge ambtenaren hadden maar een half oor nodig om te begrijpen wat er van hen verwacht werd. Om die reden hebben adel en clerus zich onder twee of drie opeenvolgende bewindvoerders gedeisd gehouden. Onlusten en kabaal van hun kant waren immers totaal overbodig.

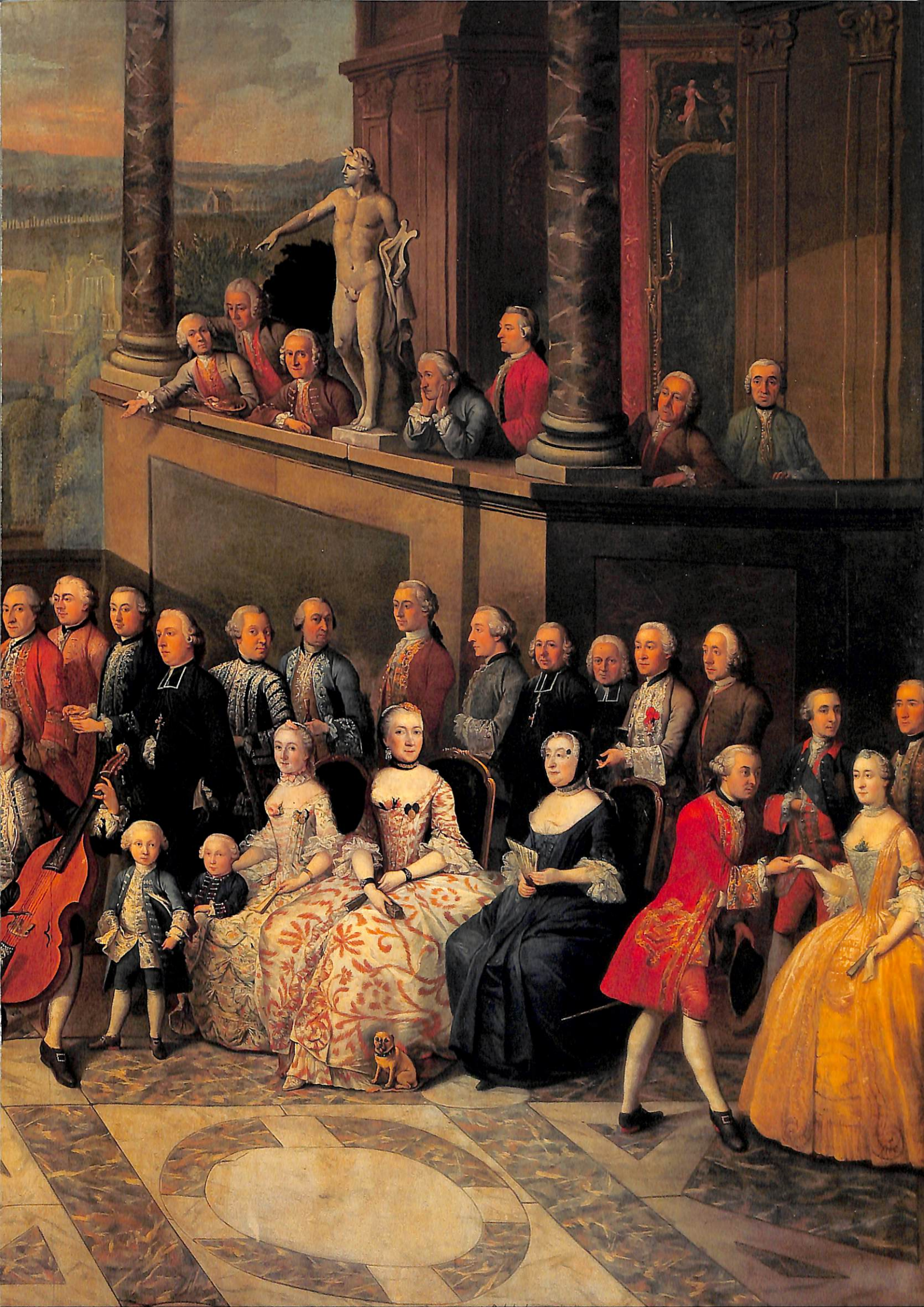
De macht van de hogere adel was alomtegenwoordig, zowel in het leger als in de kerkelijke hiërarchie, met uitlopers tot op alle sleutelposities en ereposities in de onmiddellijke entourage van de vorst. Voor deze klasse volstond het om zichzelf op te volgen. De omschrijving van dat milieu bleef steeds vaag, maar toch werden op termijn steeds weer bepaalde families met een „betrouwbare staat van dienst” naar voor geschoven. Op die manier hoefden zij geen rekening te houden met strenge regels of voorschriften; de gewoonte was immers belangrijker dan gelijk welke innovatie.

Al het voorgaande heeft enkel betrekking op de hoogste categorie van adel omdat deze toegang had tot het Hof. In steeds naar zelfstandigheid strevende kroongebieden zoals de Lage Landen, was het statuut van de adel minder duidelijk omschreven en vielen er heel wat verschillen te noteren. De rijkste families hadden echter een duidelijke voorkeur voor de provincies Brabant, Henegouwen en Namen, die overvloedig gestoffeerd waren met uitgestrekte heerlijkheden, vruchtbare gronden en imposante kastelen. De Vlaamse adel maakte geen deel uit van de standen van het graafschap maar was uiteraard

wel terug te vinden op de belangrijkste posten van het maatschappelijk leven. De grootbaljuws van Gent, Brugge, Ieper en Kortrijk waren respectievelijk graaf Vilain XIII, graaf Thiemmes de Rumbeke, baron de Bonaert en baron de Byland.

De oostelijke landstreken – Gelderland, Limburg en Luxemburg – waren evenwel minder rijk en schaarser bevolkt en dus verstoken van grote steden. Over de situatie van de 460 gekende adellijke families in het hertogdom Luxemburg bestaat er gelukkig een gedetailleerde studie van mw. C. Hudemann-Simon. Uit een volkstelling en de kadastragegevens van 1766 blijkt dat er toen 424 adellijke families hun residentie hadden. Die vertegenwoordigen 0,7 procent van de 215 000 inwoners van het hertogdom. Zoals elders is het hier zeer moeilijk om een juiste omschrijving te geven van de plaatselijke adel, die niet de minste homogeniteit vertoonde, gekarakteriseerd werd door een permanent komen en gaan, maar als puntje bij paaltje kwam, toch steeds alomtegenwoordig bleek. Het aantal rasechte Luxemburgers schommelde van periode tot periode tussen de 30 à 50 procent van de adellijke bevolking. Het overige gedeelte was afkomstig uit Lotharingen, het keurvorstendom Trier, het prinsbisdom Luik of de Lage Landen. Zij bezaten er eigendommen en beroepshalve waren zij verbonden aan het Hof als kamerheren. Anderen hielden zich onledig met taken in de rijksadministratie en vooral in het leger. Hun zonen kregen een kerkelijke titel met jaargeld en hun dochters idem dito als domjuffers.

Wat er ook van zij, de adel – hierin bijgetreden door de clerus – kon zijn privileges enkel verdedigen door te refereren naar een ver en vaag verleden. Hun bevoorrechte positie had dus helemaal niets te maken met grondwettelijke beginselen. Op politiek gebied manifesteerden zij zich ongeneeslijk zwak maar op sociaal terrein zwaaiden zij onmiskenbaar de plak.

Spijts grondige juridische en politieke verschillen vertoonde het prinsbisdom Luik meer dan genoeg vergelijkingspunten met de situatie in de Lage Landen. Men kon zich immers verwachten aan de oppermachtigheid van de Roomse Kerk in een regio waar de prins tegelijk het ambt van bisschop bekleedt en tevens bijna volledig onafhankelijk is binnen het kader van het Heilig Roomse Rijk. Noch de paus – met als bemiddelaar de Keulse nuntius –, noch de keizer hadden er derhalve veel in de pap te brokken. De prinsbisschop zelf was – voor zover hij in Luik resideerde – met handen en voeten gebonden door het ondertekenen van de zogenaamde „capitulation”. Dat was de tol die hij had dienen te betalen om tot bisschop verkozen te worden door het kathedraalkapittel. Dit gezelschap bestond uit een vijftigtal kanunniken-grondbezitters, allen meestal zeer rijk en meer verlekkerd op kerkelijke inkomsten dan op christelijke vrijgevigheid. Een dergelijke „capitulation” hield onder meer in dat de kanunniken het voorzitterschap en een aantal raadszetels toegewezen kregen in de Privé Raad. Tevens waren zij vertegenwoordigd in de „Chambre” die toezicht hield op de inkomsten van de bisschop. Daarbij komt nog dat genoemd kapittel mede-vorst was over het Land van Luik, alleen de kerkelijke stand vertegenwoordigde en zich opwierp als onverbiddelijke verdediger van de fiscale en juridische vrijdom van deze stand. Door hun kerkelijke voorrechten, hun beslissingsmacht, hun prestige en hun cultuur hadden deze kanunniken zich 's lands hoogste status toegeëi-

<<

Concert aan het hof van Jean-Théodore de Bavière. Schilderij door P.J. Delcloche. München, Bayerisches Nationalmuseum.

gend. Ondanks hun eretitels en de daaraan verbonden macht, hadden zij van staatszaken maar weinig kennis: gedurende gans de 18de eeuw traden er in het Luikse slechts twee of drie echte staatsmannen op het voorplan. Maar zij waren stuk voor stuk afkomstig uit de burgerij.

De Luikse adelstand telde in 1600 nog een honderdtal titularissen. In 1789 was dit aantal teruggelopen tot slechts 17. Sinds 1765 moest iedere „edelman” immers zestien adellijke voorvaderen kunnen bewijzen om rechtmatig tot de stand te behoren. De alleroudste families bezaten wel nog een leengoed in het prinsbisdom, maar meestal resideerden ze er niet meer. In de stad Luik zelf woonden in 1791 nog slechts drie families, met name d’Aspremont-Lynden, de Berlaymont en de Geloës. Daarnaast waren er nog een honderdtal families (1 procent op 55 000 inwoners) met een adellijke titel die 100 à 200 jaar geleden verworven was. Daaronder namen als de Méan, de Grady, de Woot en de Posson. Verder kwamen er ook zeer recent tot de adel verheven families voor: de Beghein, de Longrée en de Heusy. Op langere termijn trad er door huwelijk vermenging op en stilletjes ging de ene groep onzichtbaar over in de andere.

Deze toenadering werd nog in de hand gewerkt door hun gemeenschappelijke levenswijze. Van Pasen tot Allerheiligen trokken de meesten zich terug op de buiten. In vergelijking met de kastelen in Frankrijk en Engeland waren die van de Luikse edellieden slechts bescheiden optrekjes. Het dient echter gezegd dat iedere heerlijkheid toch haar eigen „kasteel” had, al was het maar een tot „quartier noble” omgebouwde vleugel van een grote hoeve.

Zowel in het prinsbisdom als in de Lage Landen beschikte het merendeel van de adel – groot of klein – over bijkomende inkomsten die voortvløeiden uit de cumul van hoge kerkelijke, ambtelijke of militaire functies. Slechts weinige adellijke families hadden geen vertegenwoordiger(s) in een of ander kapittel. Het kathedraalkapittel zelf begon zich ook kieskeuriger op te stellen dan vroeger wat betreft de authenticiteit van het gepresenteerde „blauwe bloed”. Zo kwam het dat tegen het einde van de 18de eeuw iedere kanunnik-grondbezitter van adel was of zich althans als dusdanig voordeed. Sommigen beriepen zich op hun universitair diploma om toch maar geen acht adellijke voorvaderen te moeten bewijzen.

In die tijd bestond het Luikse leger uit slechts één bataljon. Het inschrijvingsgeld voor lagere officieren bedroeg 8 000 florijnen. Daartegenover stond slechts een jaarwedde van 434 florijnen. Hoewel duur, was dit nog betaalbaar voor de burgerij. De hogere graden als kolonel en majoor waren evenwel het exclusief jachtterrein voor de families de Berlaymont en de Buchwald. De adel bezat ook de exclusiviteit van het hoofdcommando over de vier of vijf laatste Luikse vestingen, die overigens stilaan meer begonnen te gelijken op ruïnes.

Uiteindelijk kwam het er op neer – zowel in het Luikse als in de Lage Landen – dat alle hoge kerkelijke, ambtelijke en militaire posten het monopolie waren van een klein aantal adellijke families. Daarbij kan men zich terecht de vraag stellen of deze concentratie van hoge posities en de eensgezindheid die daarrond heerste, niet de beste troef was om meteen de hoogste macht te grijpen? Deze „cursus honorum” was geen kwestie van snelle individuele inzet, maar werd gespreid over verschillende generaties, een stamboom hoog;

▷▷
Een „carmagnol” weigert zijn hoed af te nemen bij een religieuze stoet (1795). Geaquarelleerde tekening door P.A.J. Goetsbloets. Brussel, Koninklijke Bibliotheek.

Anno 1795 ..... A Namur...

Denen Carmagnol Sijnen hoet, Weijgerende, Voor de h:
Ostie af te nemen, Word van de Gemeente met eewige
Steenen begroed, oorsaekte van t' Decreet als hier nevens

Anno 1795 a Bruelles

Beguinage' en execution militaire.

*François-Antoine de Méan,
prinsbisschop van Luik en later
aartsbisschop van Mechelen. Litho
door Van den Wildenberg naar
M.I. Van Bree.
Turnhout, Stadsarchief.*

FRANCISCUS ANTONIUS, PRINCEPS DE MEAN,
ARCHEPISCOPI MECHLINIENSIS, PRIMAS BELGII &c &c &c.

in plaats van een „koers” te zijn, was het eerder een staat van beleg op lange termijn waarin generaties lang geïnvesteerd werd. De familie Méan, waartoe de laatste prins-bisschop behoorde, was daarvan een mooi voorbeeld. In oorsprong was het een familie van notabelen in een bescheiden Condroz-dorpje. Zij beschikten niet over grote fortuinen, waren bescheiden getrouwd en waren niet uitzonderlijk begaafd. Dat belette hen echter niet om in 1791 voor de dag te komen met een telg van formaat, met name graaf Pierre-Charles de Méan de Beaurieux, heer van Saive, Cornesse, Drolenvaux, Landen, Atrin en Gossoncourt, tevens grand-mayeur (een soort politiefunctie), burgemeester-regent van de stad Luik en kolonel van de vorstelijke lijfwacht. Zijn broer, François-Antoine, kanunnik-grondbezitter sinds 1777 en voorzitter van het steenrijke kapittel van Saint-Martin, werd plaatsvervangend bisschop in 1786 en volgde een jaar later zijn toen overleden oom Hoensbroeck op als prins-bisschop van Luik. Hij zou zijn carrière beëindigen in 1831 als aartsbisschop van Mechelen, tevens primaat van België. Nog een andere broer, César-Constantin-Marie, werd kanunnik-grondbezitter in 1784 en was tevens domproost van het kapittel van Saint-Jacques.

Prestige gaat hand in hand met macht en de uiterlijke tekens van rijkdom waren dezelfde voor de edellieden als voor de kanunniken. Zij betrokken

◀◀
*Militair geweld tegen religieuze
orden. Het Brusselse Begijnhof
overgeleverd aan de militairen
(1795). Gequarelleerde tekening
door P.A.J. Goetsbloets.
Brussel, Koninklijke Bibliotheek.*

M. Lemierre, *La veuve du Malabar*, Parijs, 1791. Titelblad. Brussel, Koninklijke Bibliotheek.

allebei de mooiste en grootste herenhuizen. Ook waren zij de enigen die konden beschikken over een uitgebreid bestand aan huispersoneel, naar Luikse maatstaven althans. Terwijl de begoede burgerij het moest stellen met een of twee dienstmeiden, hadden zij zes of zeven bedienden. Zo kon het huishouden van graaf de Méan de Beurieux, in de tijd toen hij politieprefect was, steeds rekenen op één gezelschapsdame, één chef-kok, vijf livrebiedenden, waaronder de koetsiers en de voorrijder, een kamermeid, twee wasvrouwen, twee kindermeisjes en twee keukenmeiden.

Uit dit alles kunnen we besluiten dat het wezenlijk onderscheid tussen de toestanden in het prinsbisdom en die der Lage Landen uitgemaakt wordt door de impact van de clerus, meer bepaald door de kanunniken van Saint-Lambert, die in het Luikse veruit de belangrijkste rollen voor hun rekening nemen. Wat de adel in de twee landstreken betreft, kan worden vastgesteld dat deze stand des te meer invloed uitoefende daar hij exclusief beslag legde op alle sleutelposities, zijnde het Hof, de legerleiding, de hoogste kerkelijke ambten, de rechtspraak en de administratie.

De keerzijde van het decor

„Een van de vreemdste dingen in verband met de huidige haat tegen de clerus, is dat dit gevoel beredeneerd is, alle flauwiteiten terzijde gelaten”. Dit is een commentaar omtrent een theaterstuk van Lemierre met als titel „La Veuve du Malabar”. Dit uittreksel uit de „Mémoires de Bachaumont” (30 juni 1781) toont aan hoe zelfs een minderwaardige tragedie succes kan oogsten dankzij een aantal antiklerikale toespelingen. Het publiek viseert achter de Brahmaanse figuren de eigen katholieke clerus, en de gehate brandstapel waarop de hindoes geslachtofferd worden, verwijst algauw naar de brandstapels van de Inquisitie. Het is dus zeker geen toeval dat „La Veuve du Malabar” hernomen werd door een degelijk gezelschap als het „Théâtre de Liège”, daags na de „zaak Raynal”. Deze had verband met een schandaaltje dat ontstond door een schotschrift in verzen geadresseerd aan Guillaume-Thomas Raynal, een van de meest in het oog lopende voormannen van de partij der filosofen. Prins-bisschop Velbruck, ook al een van de volgelingen van diezelfde filosofen, had uiteindelijk de maker van het vers, een zekere Bassenge, de mantel uitgeveegd als een onbeschofte rijmelaar. Maar het Luikse publiek dacht er anders over en ging uitgebreid applaudisseren voor het theaterspel „waarin de priesters ontmaskerd, beschimpt en uitgejouwd werden”. Om de gemoederen tot bedaren te brengen, liet Velbruck het betrokken stuk van de affiche afvoeren.

LE CIEL VEUGE AUJOURD'HUI. CÉSÉLUSTRES VIC TÍMES. 1501 T05AÉ
1790

Vandaag wreekt de hemel deze doorluchtige slachtoffers, 15 oktober 1790. Karikatuur die o.a. naar de zaak Raynal verwijst. Brussel, Koninklijke Bibliotheek.

Aanhouding van een priester in Antwerpen (1795). Gequarelleerde tekening door P.A.J. Goetsbloets. Brussel, Koninklijke Bibliotheek.

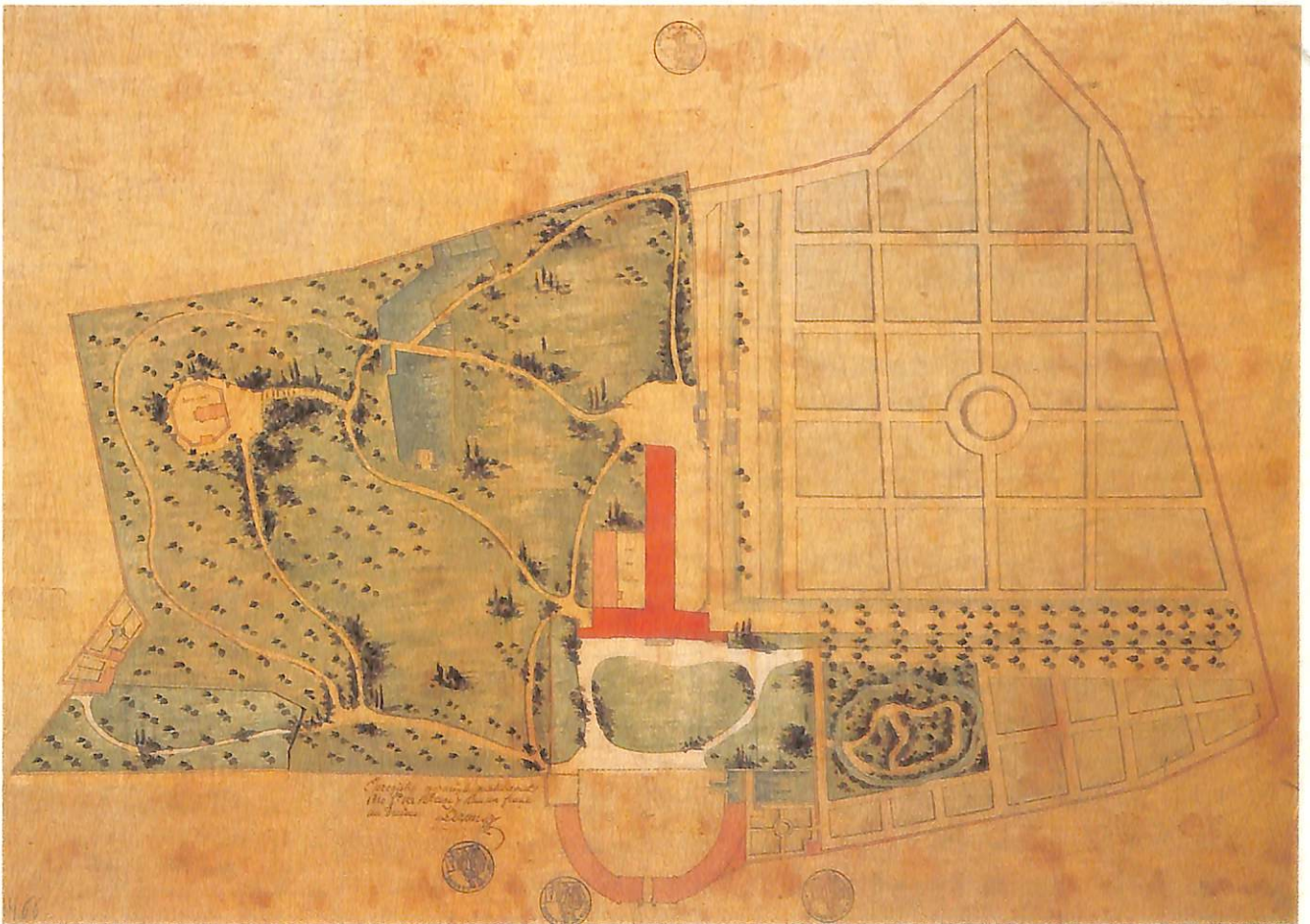
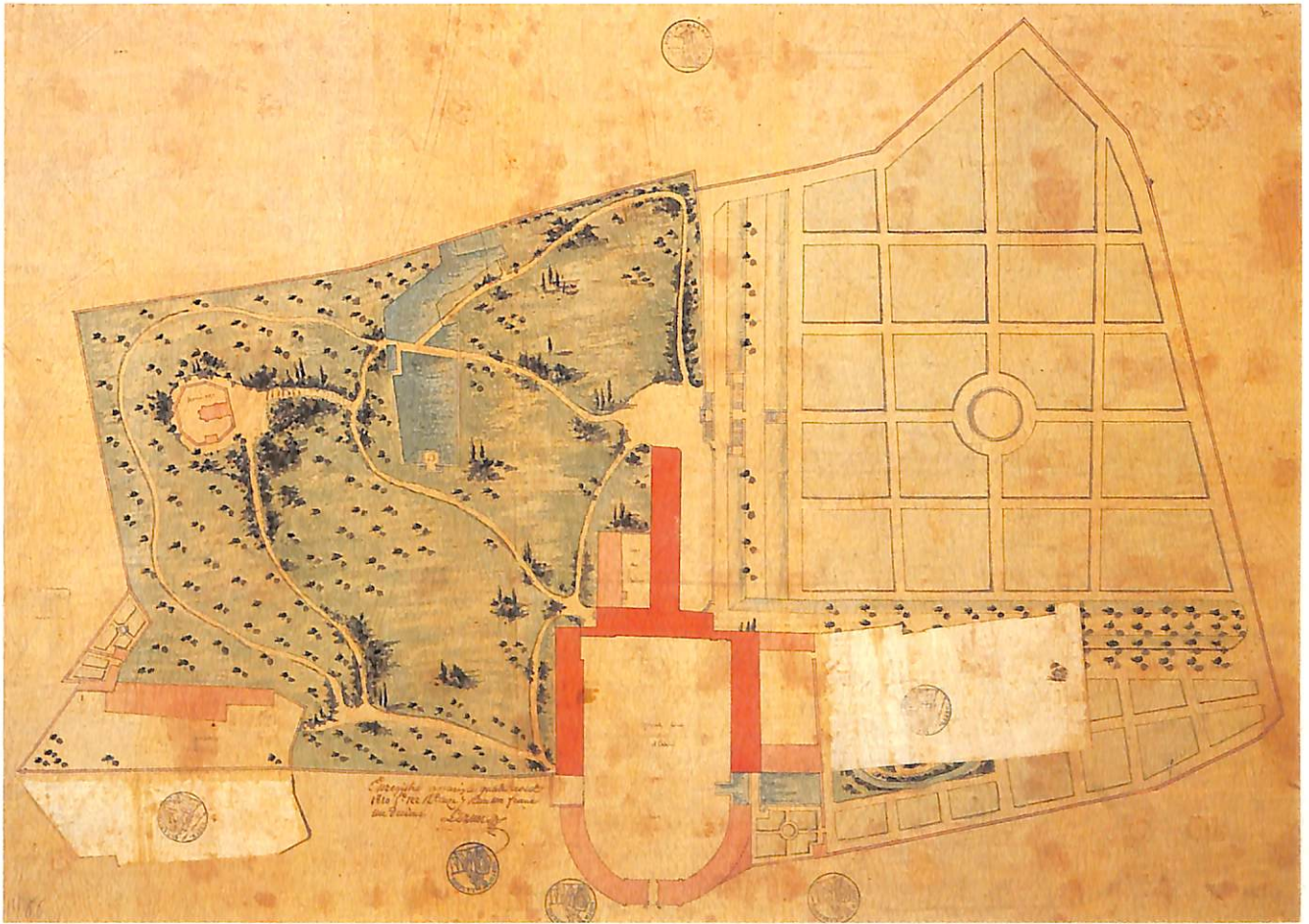
Op de afloop na, is deze episode ongeveer analoog met iets dergelijks dat Franse historici dikwijls in verband brengen met de allereerste signalen van de nakende Revolutie. Lodewijk xvi had aanvankelijk formele bezwaren geuit tegen de opvoering van „Figaro’s Bruiloft” (13 juni 1783). Uiteindelijk ging de première toch door op 27 april 1784 en toen applaudisseerde het ganse Hof bij tekstflarden als deze :

„Adel, fortuin, rang, positie, dat alles maakt jullie zo fier! Wat hebben jullie uitgericht om over zoveel van het goede te kunnen beschikken? Jullie hebben je enkel de moeite getroost om geboren te worden en geen slag meer”.

(Vijfde bedrijf, scène 3).

Kerkelijke goederen krijgen een nieuwe bestemming. Plan van de ontworpen veranderingen in de abdij van Ter Kameren (augustus 1810). Gekleurd plan. Brussel, Algemeen Rijksarchief.

„Par le sort de la naissance
L'un est roi, l'autre est berger
Le hasard fit leur distance;
L'esprit seul peut tout changer.
De vingt rois que l'on encense,
Le trépas brise l'autel,
Et Voltaire est immortel”.
(Vijfde bedrijf, scène 19).

Zo leeft er haat tegen de priesters in het bisdom Luik; en in Versailles wordt het sociaal bestaansrecht van koningen en edellieden in vraag gesteld. De publieke opinie als vierde macht geeft hen geen schijn van kans meer: hun zaak is een verloren zaak, en dat reeds meerdere jaren voor de Revolutie zou losbarsten! Vermoedelijk werd een dergelijke bezetenheid ingegeven door sluimerende grieven. En die lagen een beetje voor de hand:

Ze zijn te rijk! Zij laten kerken, kastelen en herenhuizen bouwen, zij stoppen hun schatkamers vol goudsmeedkunst, hun bibliotheken puilen uit, zij onderhouden muzikanten en privé-leermeesters, enz. Vandaag zou men zulks beschouwen als een „verlicht mecenaat”, maar twee eeuwen geleden, toen gans Europa kraakte onder de gesel van massale armoede, waren de tegenstellingen zo enorm dat openlijk gesmeekt werd om „hemelse wraak”. Deze toestanden werden eerder aan de kaak gesteld door een wakker geschoten publieke opinie, dan door hier en daar een eenzame prediker in de woestijn. Het plebs had eindelijk door dat adel en clerus reeds lang het spelletje samen speelden. Er dient evenwel een onderscheid gemaakt te worden wat betreft het juridisch stelsel van hun bezittingen.

In de Lage Landen, net zoals in andere katholieke gewesten, werd het kapitaal van de clerus als kolossaal beschouwd. Waarnemers in de 18de eeuw spreken van één derde tot de helft van alle beschikbare gronden! Deze vorm van kapitaalbelegging was vrij evident voor die tijd vermits zij tevens het werktuig bij uitstek was voor een produktie die voor het grootste gedeelte gesitueerd was in de agrarische sector. Van in de middeleeuwen reeds werden talloze schenkingen en nalatenschappen genoteerd waaronder ganse domeinen en heerlijkheden. Zelfs tot in volle 18de eeuw waren schenkingen aan liefdadige instellingen en andere giften schering en inslag. Kadaster- en verbeurdverklaringsdocumenten lichten een tipje van de sluier:

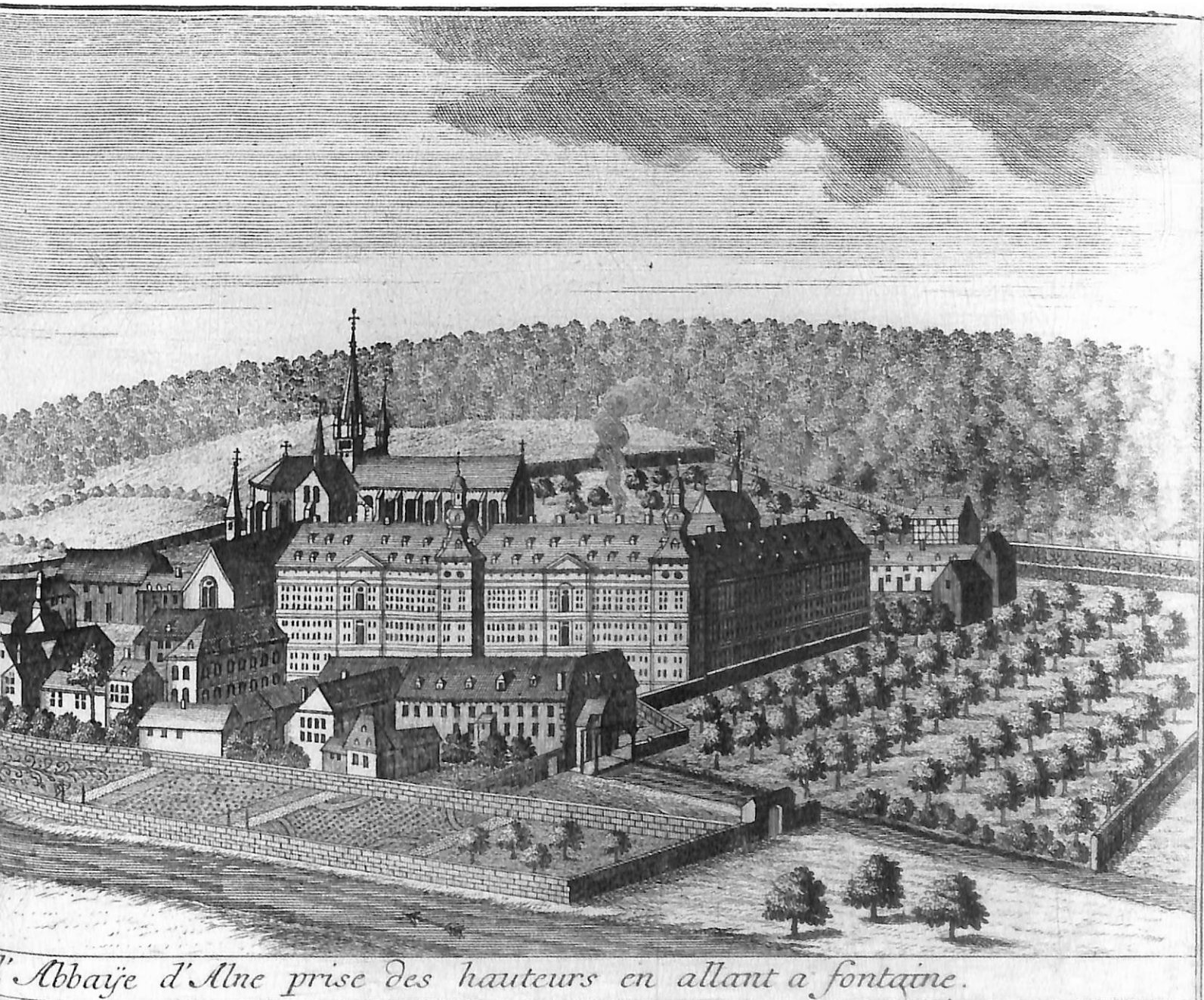
Tabel I: Verdeling van het grondbezit in de drie regio's van het prinsbisdom Luik op het einde van de 18de eeuw

REGIO'S	OPPERVLAKTEN (in %)				
	Clerus	Adel	Burgerij	Boeren	Gemeenten
Waals					
Haspengouw	32	20	10	37	1
Condroz	7	53	9	25	6
Land van Herve	+/- 15	+/- 8	+/- 20	+/- 57	

Overzicht volgens N. Haesenne in
La pauvreté dans la région
liégeoise à l'aube de la
révolution industrielle,
Parijs, 1981, p. 61.

Gezicht op de abdij van Aulne.
 P.-L. de Saumery, Les délices du
 Païs de Liège, 1749.
 Brussel, Koninklijke Bibliotheek.

De percentages variëren volgens het systeem van uitbating, met name pachtgronden of eigen exploitatie. Op stedelijk vlak spelen ook de vele kloosters een belangrijke rol. Tijdens de Contrareformatie schoten zij als paddestoelen uit de grond. Zij beschikten al gauw over een volledig patrimonium van huizen en inden cijznen en renten uit erfgoederen. De omvang van deze rijkdom is tot op heden nog nooit berekend. Twee bronnen van rijkdom zijn door de historici meestal stiefmoederlijk behandeld, hoewel zij in die tijden door de bevolking als ergerlijke misbruiken beschouwd werden. Het gaat hier om de tiendenheffing en de fiscale vrijstellingen. Een schatting van de globale rijkdom van de clerus is voorbarig en men vraagt zich af of de kerk in de Lage Landen meer vermogen bezat dan in Frankrijk. Dit laatste werd door recente publikaties geschat op 3 à 40 procent van alle gronden, met

verschillen per provincie. Daarbij kwam nog één twintigste van alle landbouwinkomsten.

In de toekomst zouden historici terzake realistischer moeten te werk gaan qua waardebeoordeling. Zij dienen terdege rekening te houden met de uitgestrektheid der eigendommen en met de manier waarop ze werden beheerd. De Fransen hebben dat aan den lijve ondervonden toen zij de genationaliseerde kerkelijke goederen begonnen te verkopen. Zij bleken slecht onderhouden en belast met achterstallige schulden en hypotheek. Abten en prelaten voelden zich immers een beetje als edellieden en gaven aan gerenommeerde architecten – een Dewez in de Lage Landen en een Digneffe in het Luikse – bouwopdrachten voor grote kerken, monumentale voorgevels en privé-woonvertrekken met kasteelallures. Artiesten lachten in hun vuistje, maar de kloostereconoom lachte eerder groen: uiterlijk vertoon loont immers niet... Midden in al deze drukdoenerij was er één prelaat die het hoofd koel hield: dom Nicolas Spirlet, abt van Saint-Hubert (1760-1794). Hij deed serieuze inspanningen om de veeteelt te verbeteren en had tevens oog voor nieuwe culturen. Daarnaast had hij al snel door dat ovens en gieterijen de aangewezen middelen waren om de uitgestrekte en dichte bossen van de hoge Ardennen te gelde te maken. Bovendien kon hij op die manier zijn Luikse concurrenten het leven een stuk zuurder maken. Maar als monnik wordt men niet zomaar handelaar in kanonnen en dom Spirlet kon slechts op 't nippertje de volledige ondergang vermijden.

Over de domeinen van de adel kan niet hetzelfde gezegd worden, althans wat sommige onder hen betreft. In Vlaanderen en Henegouwen zijn er voorbeelden van eigenaars die moerassige gronden drooglegden en ontgonnen als winplaats voor nieuwe soorten voedergewassen. Van meer betekenis zijn de inspanningen die geleverd werden om industrie en grondontginning te laten samengaan. In Limburg ontstonden hier en daar ververijen of bescheiden steenkoolmijnen en in Beneden-Luxemburg begon de ijzerindustrie met complexen waarvan dom Spirlet nauwelijks had durven dromen. In de 18de eeuw waren de gieterijen voor 80 tot 97 procent in handen van de adel. Daaruit groeiden machtige dynastieën met namen als Baillet, Piret, Corswarem-Looz, Marchant-d'Ansembourg, Wendel, enz. Nochtans was het grootgrondbezit de belangrijkste troef van de adel zoals moge blijken uit tabel II hierna.

Met slechts één zevende (14,3%) scoorde de adel niet bijzonder hoog qua grondbezit. In het Duitstalig gewest werd zelfs minder dan 9% genoteerd. Bovendien betekenden de meest uitgestrekte gebieden, zijnde bossen en braakliggende gronden, economisch vrijwel niets. De grondopbrengsten vertegenwoordigden slechts de helft (51,5%) van de adellijke inkomsten. De overige 48,5% kwamen voort uit cijzen en renten (20,7%), tiendenheffing (18,5%), dwangrechten en andere heerlijke rechten (7,8%), en grondrechten op bodemprodukten (1%). Uit dit alles blijkt dat de Revolutie met de afschaffing van de tienden en de heerlijke rechten de inkomsten van de adel zou afnemen met één vierde. Het ligt voor de hand dat deze ingreep in de andere landstreken minder zwaar zou aankomen dan in Luxemburg, een arme provincie waar de overblijfselen van het leenstelsel langer stand hielden.

De rijkdom op zichzelf van adel en clerus werd hen minder vaak onder de

Nicolas Spirlet, abt van Saint-Hubert (1760-1794). Houffalize, Pastorie.

Tabel II: Aandeel van de adel in de verschillende categorieën van grondbezit in het hertogdom Luxemburg (1766)

BESTEMMING VAN DE GRONDEN	GRONDBEZIT VAN DE ADEL (in dagwand)(a)	% IN VERGELIJKING MET HET HELE HERTOGDOM (b)
Bouwland	44 146	10,5
Van kreupelhout gezuiverd land	38 856	7,2
Boomgaarden, tuinen	1 499	8,3
Wijngaarden	214	8,8
Weiden	13 273	10,3
Ommuurde erven	3 624	18,0
Bossen	125 247	26,3
Vijvers	1 014	56,8
Braakliggende gronden	11 156	17,4
Totaal	239.029	14,3

(a): 1 dagwand = 35,68 aren.

(b): Uitgezonderd de Vrijheden en het kwartier Virton.

Overzicht volgens
C. Hudemann-Simon
in *La noblesse
luxembourgeoise au
xviiie siècle,
Luxemburg, 1985,*
p. 309-313.

neus gewreven. Het ging in feite over de ongelijke verdeling ervan. Dit verschijnsel trof men aan in alle milieus. Nemen we als voorbeeld op kerkelijk gebied de parochiepriester van de Sint-Adalbertparochie in Luik. Die had een salaris van 2 400 florijnen. Eén florijn kwam toen overeen met het daginkomen van een halfgeschoolde arbeider. In dit bedrag zijn de toevallige inkomsten en dito profijtjes niet ingerekend. In vergelijking daarmee diende de vicaris van de Sint-Nicolaasparochie aan de overzijde van de Maas zich tevreden te stellen met een inkomen van 120 florijnen. Ander voorbeeld: het was al een aardig tijdje geleden dat in het leprozenhuis van Cornillon nog melaatsen gelogeerd hadden. Toch konden de acht kostgangers zich nog steeds verheugen over de 20 000 florijnen die ter beschikking gesteld werden door de stedelijke overheid, terwijl elders in de stad meer dan honderd bejaarde vrouwen samenwoonden in begijnhoven in omstandigheden, de bedelstaf nabij. Wat de kloosterorden betreft is het contrast tussen gemijterde abten en bedelmonniken genoegzaam bekend en we komen er dus niet op terug.

Wat de adel betreft was het al even erg gesteld, met dien verstande echter dat nooit gesproken werd over „verarmde adel”, dit in tegenstelling tot Bretagne, Spanje en Polen waar dit begrip gemeengoed was. Enkel de supergrote domeinen werden met de vinger gewezen met als lichtend voorbeeld de eigendommen van de familie Oranje-Nassau in de streek van Sankt-Vith; deze strekten zich uit over 11 781 dagwand bos en hageland, die hun 10 898 florijnen per jaar opbrachten. Ter vergelijking: de 223 overige nobelen moesten zich elk tevreden stellen met minder dan 100 florijnen aan grondopbrengsten en heerlijke rechten. Globaal gezien diende de Luxemburgse adel (0,7% van de bevolking) rond te komen met 10% van de totale grondopbrengst.

Deze disproportie is nooit goed doorgedrongen bij de mensen van die tijd. Hun grieven hadden niet zozeer betrekking op de grootte van de geprivilegieerde inkomsten, dan wel op het oneigenlijk gebruik dat ervan gemaakt

werd. Zo ook de verlichte filosofen, die nooit afgaven op de rijkdom zelf, maar wel duchtig fulmineerden tegen elke vorm van parasitisme.

Al van in de middeleeuwen en zeker van in de Reformatie was er heel wat commentaar op de paleizen en „hofhoudingen” van bisschoppen en prelaten. Hun levensstijl werd zeker niet in dank afgenomen en de armoede van de eerste kerk werd hun duidelijk als voorbeeld gesteld. Dezelfde bezwaren staken weer de kop op in de lente van 1790 toen „La Feuille Nationale Liégeoise” aandrong om gewijd kerkgoud en andere kostbare kleinodiën bij wijze van gift af te staan aan de patriottische beweging. De aanhangers van de prins-bisschop schreeuwden onmiddellijk moord en brand! Het was nochtans zo klaar als een klontje dat de prelaten de tiendenheffing steeds hadden aangewend om zichzelf te verrijken in plaats van ze te besteden aan de eredienst.

Voor de hervormingen van Jozef II stelde men in Brabant vast dat het aantal monniken „schrikbarend toenam”. Professor Cl. Bruneel heeft uitgerekend dat nergens te lande de clerus ooit een groter bestand heeft gekend dan 3% van de volwassen bevolking. Vele religieuzen vegeteerden echter in volslagen onwetendheid en leegheid en beschouwden aalmoezen als normaal. Daartegenover werden de hulp aan de armen en het onderwijs op alle niveaus, een taak die praktisch volledig op de schouders van de kerk berustte, door de parochies amper gefinancierd. Na de opheffing van de Orde der Jezuiten in 1773 werd die taak toegewezen aan een klein handvol opgeleide priesters. Het was overigens een algemeen verschijnsel dat de parochiale clerus, die gegroeid was uit de boerenstand en derhalve steeds dicht bij zijn schaapjes had gestaan, niet in die mate geteisterd werd door spotternijen als de kloosterorden, die in liedjes en schimpschriften bedacht werden met de zeven hoofdzonden. Was dit meegaande toegeeflijkheid van het gewone volk of heilige verontwaardiging van gestrenge en kritische geesten? Waar de stedelijke burgerij helemaal niet mee om kon, was het systematisch gebruikmaken van fiscale vrijstellingen. Kanunniken en kloosterorden weigerden immers accijnzen te betalen en genoten tevens de belastingvrije invoer van goederen. Dit leidde uiteraard tot minder inkomsten voor de Luikse standen en hun hoofdstad, die op hun beurt compensaties zochten in de beurs van de niet-geprivilegieerde belastingbetaler. In onderhavig geval was dit de verbruiker omdat de fiscaliteit in de meeste gevallen indirect was. De slotsom was dat overvloed vrijgesteld werd, terwijl voor het levensnoodzakelijke steeds meer moest neergeteld worden.

Eenzelfde wrevel manifesteerde zich tegenover de Luikse adel die er tot op het einde van het Ancien Régime in slaagde te ontsnappen aan verschillende soorten belastingen en tegelijkertijd zelf een „taxe noble” invorderde die enkel hem ten goede kwam. In 1780 wou prins-bisschop Velbruck een belasting op rijtuigen invoeren om met de opbrengst de straatbedekking in de stad te verbeteren. De adel die uiteraard uitvoerig gebruik maakte van koetsen, weigerde deze te betalen en zij kregen van de keizerlijke rechtbank nog gelijk ook. Met steun van de justitie werd hier eens te meer een sociale onrechtvaardigheid witgewassen.

Gelijkaardige situaties deden zich voor op het platteland. Buiten een paar theoretici, voorstanders van de kleine eigendom omdat ze ook een dichte

*Vermakelijkheden in een abdij.
Karikatuur op de leefwijze van de
reguliere geestelijken. Gravure.
Brussel, Koninklijke Bibliotheek.*

Rejouissance d'un Monastere

bevolking voorstonden, ergerden zich weinigen aan de uitgestrektheid van de adellijke domeinen. Het instandhouden van de heerlijke voorrechten daarentegen bleef een steen des aanstoots. Is het waar dat „nieuwe” adel en burgerij heerlijkheden opkochten als geldbelegging en zouden getracht hebben een reeks in onbruik geraakte belastingen terug in voege te brengen om aldus een flinke meeropbrengst op te strijken? Van deze praktijken zijn slechts enkele gevallen bekend zodat de vergelijking met Frankrijk, waar dit systeem gemeengoed was, niet volledig opgaat. Toch verschenen er in de kranten advertenties die de voordelen van het bezit van een heerlijkheid hoog ophemelden. Zo was er dikwijls sprake van bijzondere „aantrekkelijkheden” zoals het exclusief jacht- en visverlof. Geen eigenaar, geen sport: thans zou een dergelijke kaart zeker niet meer haalbaar zijn...

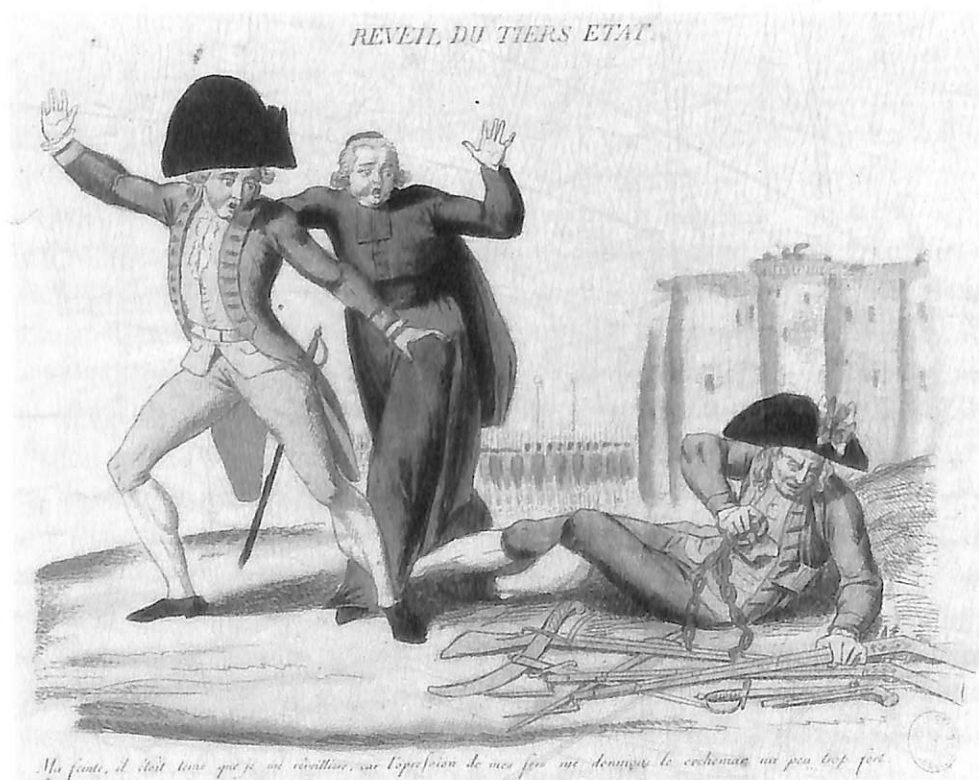

Het verwerven van een adellijke titel met alles erop en eraan, is echter steeds mogelijk als de kandidaat bereid is de prijs te betalen. Prins-bisschop Velbruck schreef dienaangaande volgende zinsnede aan zijn zaakgelastigde in Wenen:

„Zou U eens willen informeren wat een baronstitel kost voor een van mijn vrienden. Doe tevens navraag of er geen weg bestaat om vermindering te bekomen” (juni 1776).

Het toetreden tot de adelstand is dus een kwestie van grof geld. In het dagelijks gebruik in de 18de eeuw is geen sprake meer van begrippen als bloed, trouw, degen en aanverwante accessoires die vroeger nauwlettend onderzocht werden door kenners om een adellijke nominatie te verantwoorden. Er waren te veel verschillen ontstaan tussen de aloude families en de nieuwe nobelen en ook was er grote ongelijkheid tussen fortuin en staat van dienst. Daaruit volgt dat de adellijke stand hoegenaamd niet langer één en dezelfde sociale klasse vormde. De hogere adel had nog wel wereldklasse, maar door elkaar genomen vertoonden de Luikse adel en die der Lage Landen weinig gelijkens noch met hun Noordfranse confraters, noch met de „Ritterschaft” van de Rijnlanden en nog minder met de Engelse „Lords” die zetelden in een eigen Kamer en afstand namen van de landelijke *gentry*.

De fundamentele zwakheid van de geprivilegieerde standen is in feite te herleiden tot een totaal gebrek aan interne samenhang en grensoverschrijdende solidariteit. Dit verklaart waarom zij, ondanks hun rijkdom en hun macht, er niet in geslaagd zijn het hoofd te bieden noch aan de spottereien van de filosofen, noch aan de gelijkheidsgedachte, noch aan de revolutionaire oorlog. Aan de top van de kerkelijke hiërarchie heeft geen enkele prelaat het aangedurfd om berouw of een bekering te prediken; geen enkele van de edellieden, bedolven onder strepen, kruisen en medailles, heeft ooit opgeroepen tot de wapens. Wat betreft de uitgeweken Franse nobelen – in feite

Het ontwaken van de Derde Stand.
Anonieme gravure.
Parijs, Musée Carnavalet.

De afschaffing van de slavernij op het grondgebied van de Franse koning (1787). Schilderij door L. De France. Privé-verzameling.

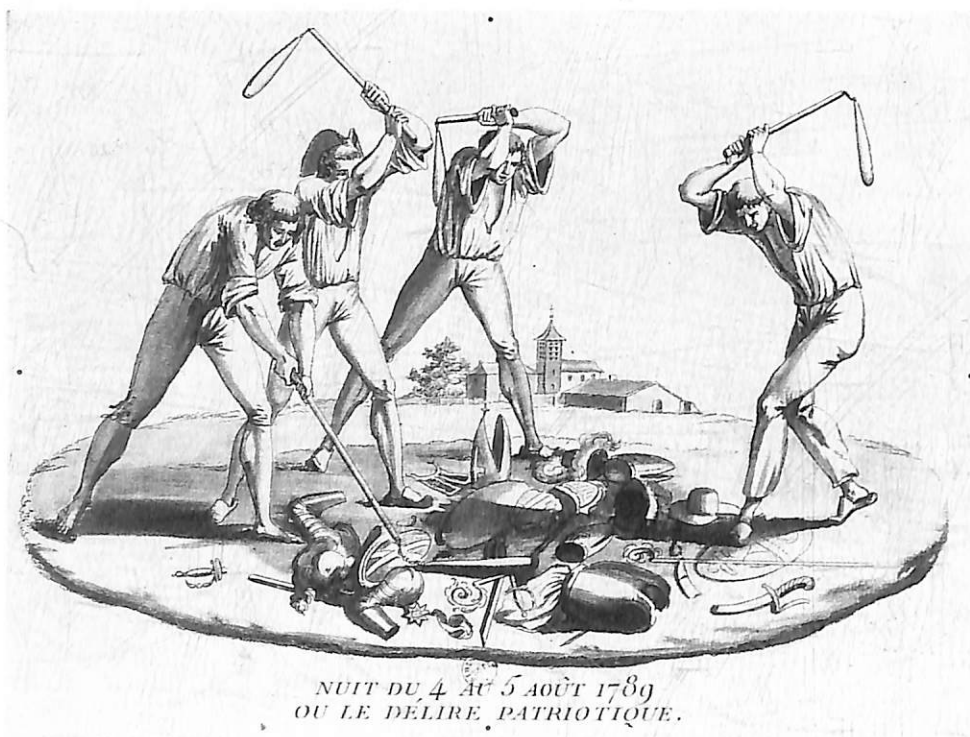
geroepen tot de wapens. Wat betreft de uitgeweken Franse nobelen – in feite een bende verwaande grootsprekers –: zij zouden zich trachten te hergroeperen in Spa en achter de Maas, maar daar kwam helemaal niets van. Zonder leiders en bondgenoten, zonder strategie en met als enige drijfveer de angst, kon het niet anders of clerus en adel werden roemloos van de kaart geveegd, zeker in de beginperiode van de Revolutie.

De ondergang

Tussen juli 1794, begin van de tweede Franse bezetting, en juli 1801, ondertekening van het Concordaat tussen paus Pius VII en Bonaparte, verdwijnt een politieke constellatie die gedurende meer dan een half millennium het dragend raamwerk was van recht en maatschappij. Dit is enkel te verklaren als men beseft wat voorafging. De versleten façade van de standenmaatschappij begon hoe langer hoe meer te wankelen; de ware machtsverhoudingen veroorzaakten spanningen op alle niveaus en sub-niveaus en de ultieme confrontatie tussen arm en rijk, tussen prooi en roofdier, kon niet langer uitblijven. De situatie werd nog complexer door het feit dat de Revolutie van 1789 haar eigen tegenstellingen in het leven riep. Enerzijds waren er de onsterfelijke principes van gelijkheid, broederlijkheid enz. en anderzijds was er het dictaat om oorlog te voeren op alle fronten tegelijk; ook misbruiken op plaatselijk vlak besmeurden het blazoen van een sterke en uniforme republiek die geacht werd één en onverdeelbaar te zijn.

Nog in volle vreedestijd hadden de revolutionairen reeds een reeks maatregelen uitgedokterd met zware gevolgen voor de te bezetten gebieden, te

De nacht van 4 op 5 augustus 1789 of de patriottische waanzin. Op 4 augustus zette de Assemblée formeel een punt achter de standenmaatschappij. Parijs, Bibliothèque Nationale.

beginnen met België. We gaan hier slechts op drie ingrepen ingaan die rechtstreeks verband hielden met adel en clerus.

Nacht van 4 augustus 1789: afschaffing van het leenstelsel. Historici hebben mooi praten als zij zeggen dat de euforie in feite berustte op een misverstand en dat de feodale rechten minder dan één tiende uitmaakten van de inkomsten van de adel. De bom was ingeslagen en de weergalm was enorm. Deze ondergang was een voorbeeld. In andere omstandigheden zou hij reeds volstaan hebben om de oude geschillen en jaloezieën bij te leggen en de feiten te minimaliseren. Maar tussen de enthousiaste welsprekendheid van 4 augustus en de kurkdroge tekst van het decreet van 11 augustus ontbrak de tijd om voor- en nadelen tegen elkaar af te wegen. De pachters werden geacht de middelen te hebben om de pachtsom af te kopen aan 3,3 procent terwijl de tiendenheffing afgeschaft werd zonder enige vorm van schadeloosstelling. Dat van toen af alle staatsburgers werden toegelaten tot alle ambten en dat de rechtspraak voor iedereen gelijk en bovendien gratis zou zijn, was hiervan een onverwacht uitvloeisel.

In de loop van augustus 1789, van de 12de tot de 26ste, besprak en keurde de Assemblée nationale de 17 artikels goed van de „Déclaration universelle des Droits de l’Homme en du Citoyen”. Van deze gebalde en stevige tekst, moeten wij hier maar twee passages onthouden waarin de standenmaatschappij en haar machtsmisbruik scherp veroordeeld worden:

„De mensen worden vrij en gelijk in rechten geboren en groeien aldus op. Sociaal onderscheid wordt enkel bepaald door hun bijdrage tot het algemeen nut” (art. I).

„Het beginsel van alle soevereiniteit berust in essentie bij de natie. Geen enkel genootschap en geen enkel individu kan gezag uitoefenen, dat niet uitdrukkelijk uit dit beginsel voortvloeit” (art. III).

Verzameling Franse wetten die door de Wet van 9 vendémiaire van het jaar IV in de Verenigde Departementen werden uitgegeven met inbegrip van de verscheidene besluiten van de gestelde machten om gevolg te geven aan de verzameling van de Overheid. Decreten met betrekking tot de adel (19 juni 1790). Brussel, Hayez, jaar IV. Brussel, Koninklijke Bibliotheek.

Du 19 Juin 1790.

L'Assemblée Nationale a décrété ce qui suit:

I. La Noblesse héréditaire est pour toujours abolie: en conséquence, les titres de Prince, de Duc, de Comte, Marquis, Vicomte, Vidame, Baron, Chevalier, Messire, Ecuyer, Noble, & tous autres titres semblables, ne feront ni pris par qui que ce soit, ni donnés à personne.

II. Aucun Citoyen ne pourra prendre que le vrai nom de sa famille; personne ne pourra porter, ni faire porter des livrées, ni avoir d'armoiries; l'encens ne sera brûlé dans les Temples que pour adorer la Divinité, & ne fera offert à qui que ce soit.

III. Le titres de Monseigneur & de Messeigneurs ne feront donnés ni à aucun corps, ni à aucun individu, ainsi que les titres d'Excellence, d'Altesse, d'Éminence, de Grandeur, &c sans que, sous prétexte des présentes, aucun Citoyen puisse se permettre d'attenter aux monumens placés dans les Temples, aux chartes, titres & autres renseignemens intéressant les familles ou les propriétés, ni aux décorations d'aucuns lieux publics ou particuliers.

IV. Ne sont compris dans la disposition des présentes tous les étrangers, lesquels pourront conserver en France leurs livrées & leurs armoiries.

Allegorie van de Luikse revolutie 18 augustus 1789, Els door J. Dreppé. Luik, Prentenkabinet.

Deze heldere principes zouden echter niet in staat blijken om de schaduw van de naakte feiten te verdrijven: onder meer de schatkist kampte met enorme budgettaire problemen. Op 2 november 1789 verklaarde de Assemblée zich akkoord met een voorstel van Talleyrand, bisschop van Autun, waarin

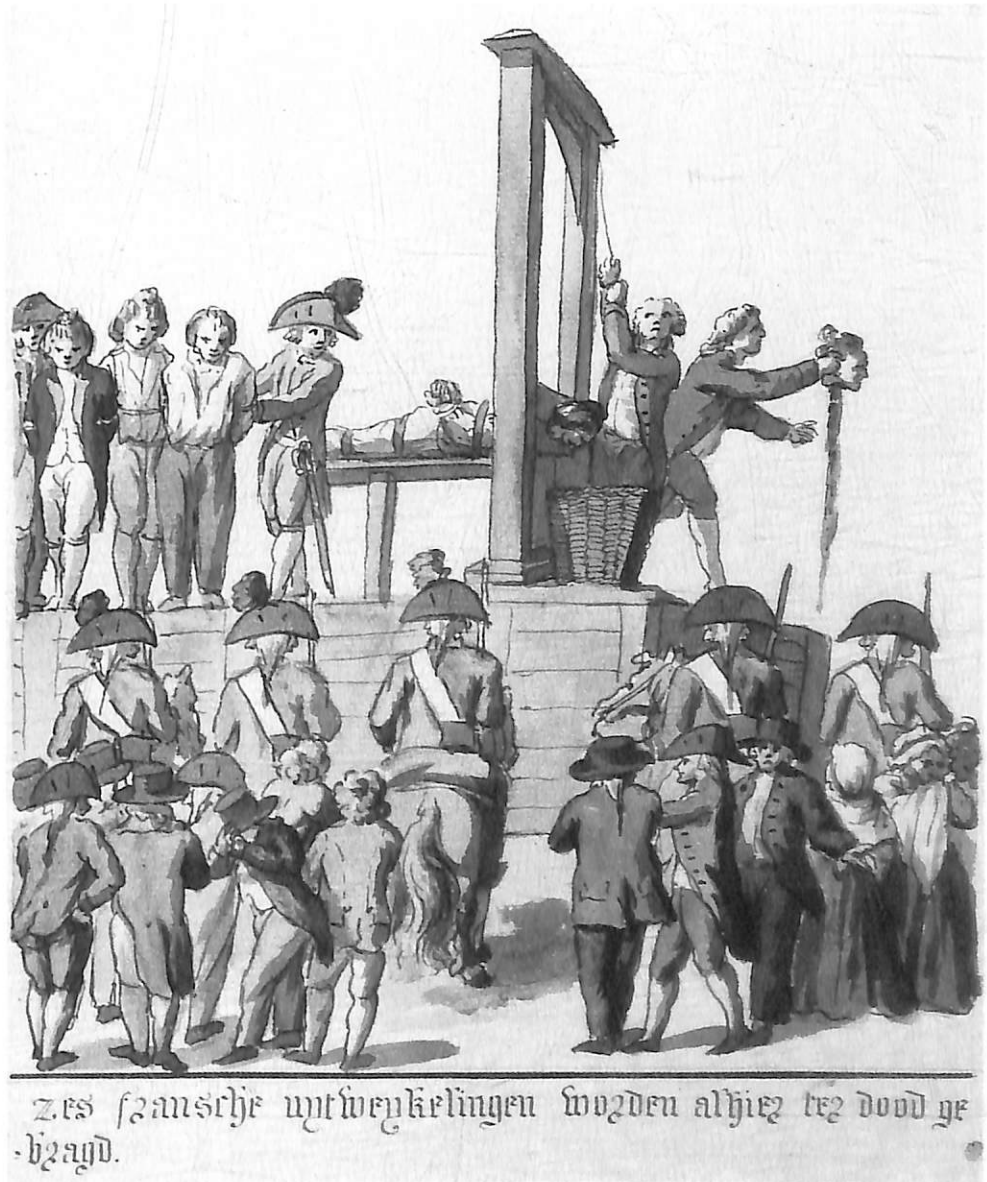
DÉDIÉ A LA NATION LIÉGEOISE.

Le 18 août 1789

Terechtstelling in Brussel van zes terdoodveroordeelde Franse emigranten (augustus 1796). Gequarelleerde tekening door P.A.J. Goetsbloets. Brussel, Koninklijke Bibliotheek.

Zes fransche uitweykelingen worden alhier ter dood ge-
bragt.

Nog voor de militaire vijandelijkheden begonnen, kozen duizenden edellieden totaal ontsteld de vlucht naar het buitenland, dit tot grote wanhoop van hun soortgenoten die achterbleven. Deze aanstekelijke paniecreactie werkte bij hun tegenstanders als een rode lap op een stier: het Schrikbewind hing in de lucht. Toen de Oostenrijkse legers zich terugtrokken uit de Lage Landen na hun nederlagen bij Fleurus (26 juni 1794) en Sprimont (18 september 1794), werden zij op hun aftocht voorafgegaan door talloze edelen, hoge functionarissen, kerkelijke hoogwaardigheidsbekleders, monniken en kloosterzusters. In Luik kozen ook prins-bisschop Méan, zijn verwanten, zijn militair bataljon, de meeste kanunniken van het kapittel van Saint-Lambert en de belangrijkste industriëlen van Verviers, het zekere voor het onzekere en staken eveneens de Rijn over. Méan zou pas terugkeren in 1814; de gevluchte militairen vochten onder Oostenrijkse vlag tot de Vrede van Lunéville (1801) en de industriëlen betrokken weer hun fabrieken, dit reeds in de lente van 1795.

Inmiddels werden de sansculotten geconfronteerd met een zwart gat: het land was hals over kop aan zijn lot overgelaten door zijn ambtelijke, militaire

Grondplan van de onderbouw verdeeld in twintig grote woningen te bouwen op het pand van de vroegere recollecten in Gent. Gequarelleerd plan. Gent, Rijksarchief.

LISTE additionnelle des Prévenus d'Emigration du Département de l'Oûrte.

EXTRAIT du Registre aux Arrêts de l'Administration Centrale du Département de l'Oûrte.

L'Administration Centrale du Département de l'Oûrte, ensuite de son Arrêt en date du 19 Messidor dernier, publiant la Liste des Noms des Individus prévenus d'Emigration dans le Département de l'Oûrte.

Vu la dénonciation faite des Individus ci-après notoirement prévenus d'émigration & absens de leur domicile habituel dans ce Département.

Le Commissaire du Directoire exécutif entendu,

ARRÊTÉ : Que les Citoyens ci-après nommés seront inscrits sur la Liste additionnelle des Prévenus d'Emigration du Département de l'Oûrte & traités en conséquence.

N O M S.	PRENOMS.	Derniere Profession ou Qualité.	CANTONS	COMMUNES.	Observations & époque de leur absence.
Dalleux.	Georges.	x - Avocat & Echevin de Herstal.	Herstal.	Herstal.	Intitulé sur la première Liste sous le nom de Quirin, ex-Avocat.
Benefant, son épouse.					
Quirin, son fils, âgé de 21 ans & 2 ou 3 autres.					
Boret.		Domestique de Breron.	Hui.	Hui.	
Hansotte.		Pître ex-Avocat.	idem.	idem.	
Côquelet.		Garde-Chasse de l'ex-Prince.	Seraing.	Seraing.	
Dobéle.	de Limon.	ex-Echevin.	Liege.	Liege.	
Lévami.		ci-devant Inspecteur à la Douane.			
Fass.	F. Simon.	ex-Tréfoncier.	Fleron.	Chefnée.	
Louvat.	Placide.	ex-Religieux de S. Laurent.			
Depra.		ci-devant Receveur à Chefnée.			
Callard.	Jacques.	Fille aînée de l'ex-Echevin.	Seraing.	Seraing.	Mariée avant son émigration à un Officier Autrichien.
Hovent.	Lambert.	ex-Religieux Bourfier du val St-Lambert.			
Cajot, fils.		Garde-du-Corps de l'ex-Prince.			
Bourguignon.	N.	Ecuyer de l'ex-Prince.			
Nombret, pere.	N.	Maréchal de l'ex-Prince.			
Dombret, fils aîné.					
Hanon, pere.		Chartier de l'ex-Prince.			
Bouby, pere.		Soldat de l'ex-Prince.			
Bouby, fils.		idem.			
Loneux.	Gerard.	Passeur d'eau.			Tous partis avant l'arrivée des Français.
Petitjean.		Menuisier.			

Fait en Séance, Liege, le 6 Pluviôse, 5me. année Républicaine. DECHAMPS, *Président*;
L. DEFRANCE, L. P. POSWICK, N. DIGNEFIE, PITOU; J. E. DUFOR, *Secrétaire-Général*.

A Liege, chez LERUITTE & HALENG, Imprimeurs de l'Administration, derrière le Palais.

Aanvullende lijst van mensen die van emigratie verdacht worden in het Ourthedepartement, jaar v (1780). Drukwerk. Luik, Bibliotheque des Chiroux.

en kerkelijke kaders, tot dan een functie van de adel. Het uitroeien van deze bevoorrechte standen paste uiteraard qua logica in het ideeëngoed van een verlichte republiek. In het begin zorgde deze vlucht wel voor onvoorziene en irrationele toestanden. Elke bezetting gaat gepaard met brutaliteit en op zo'n momenten is er maar weinig aandacht voor teergevoelige details. De uitgehongerde „soldaten van het jaar II”, zoals zij door Péguy bezongen werden, vielen België dan ook binnen als een knuppel in een hoenderhok.

Het zou nog duren tot 1 oktober 1795 vooraleer bij decreet de negen Belgische departementen ingelijfd werden bij de Republiek. Op die manier trad een nieuw wetgevend systeem in werking dat zich in eerste instantie zou bezighouden met de clerici het vel af te stropen en hen daarna te onderwerpen aan de regels van de nieuwe orde; de beleidslijnen daartoe waren reeds vastgelegd tijdens de eerste maanden van de Revolutie, maar de toepassing in de departementen zou zich spreiden over een periode van drie jaar. Een globaal overzicht dringt zich op:

Oktober 1795: de tiendenheffing wordt afgeschaft, evenals de feodale rechten en andere beperkingen die het gewoonterecht opwierp tussen de geboortegrond en het individu. Staat en individu staan voortaan wettelijk

De boom die geen goede vruchten voortbrengt wordt uitgerukt. Satire op de opheffing van de religieuze orden onder Jozef II. Gravure. Brussel, Koninklijke Bibliotheek.

Engraving by J. G. Schlegel

Engraving by J. G. Schlegel

*Omnis arbor, quae non facit
Fructum bonum excidetur*

Matthaeus cap VII v 19

*Tout arbre, qui ne fait pas
bon Fruit, est coupe*

Matth cap VII v 19

Ein jeglicher Baum, der nicht gute Früchten bringt, wird ausgehauen

Matth cap VII

Tableau en vers et en prose par Christoph Tiedemann, Maecenbrand, l'Imprimeur et Editeur de Strasbourg

tegenover elkaar. Ambachtsgilden, kloosterorden en gestelde lichamen behoren tot het verleden.

17 juni 1796: instelling van de burgerlijke stand en van de echtscheiding met wederzijdse toestemming. Tot dan had de kerk zich beziggehouden om de verschillende etappen in het leven van haar leden sacramentsgewijs te notuleren. Voortaan is elke staatsburger, gelovig of niet, verplicht zich te laten inschrijven op het gemeentehuis.

7 oktober 1796: de wet op de „Hospices Civils” treedt in voege. Het kerkelijk quasi-monopolie op dienstverlenende instellingen zoals parochies, hospitalen, weeshuizen, opvangcentra voor behoeftigen en bedelaars, enz. ressorteert vanaf nu onder gemeentelijke bevoegdheid.

6 december 1796: verbod om in het openbaar religieuze kleding of gewaden voor de eredienst te dragen. De wet van 21 februari 1795 betreffende de vrijheid van eredienst had de vroegere verordening over de „Constitution Civile du clergé” overbodig gemaakt en dus ook de navolging ervan. Het afleggen van de kerkelijke geloften werd echter in tegenstrijd bevonden met de rechten van de mens, zodat de Grondwet van het jaar III het recruterende van geestelijken verbood. Opnieuw beginnen in de toekomst, was onmogelijk; de toen nog actieve priesters moesten werken binnen de vier muren van hun kerk, kapel of sacristie, in zoverre die nog erkend waren. De beoefenaar van het priesterambt was gedevalueerd tot een formele „dienaar van de cultus”. Kerkelijke feesten, processies, bedevaarten, klokkengelui, predikingen en andere religieuze samscholingen waren voortaan uit het straatbeeld gebannen.

1 september 1796: afschaffing van het kloosterleven met uitzondering van de congregaties die zich bezighouden met onderwijs en ziekenzorg; 24 augustus 1797: ook deze uitzonderingen worden geschrapt; 25 oktober 1797: sluiting van de Leuvense universiteit; 25 november 1797: opheffing van de kapittels, seminaries en andere religieuze genootschappen. Ondertussen was een begin gemaakt met de verkoop van de kerkelijke bezittingen. Dat zou zo doorgaan tot enkele jaren na het Concordaat, zij het in een minder gejaagd tempo. De geestelijken die zich akkoord verklaard hadden met hun secularisatie en de daarbijhorende levenslange lijfrente, ontvingen een soort bons uitgedrukt in assignaten. Daarmee konden zij dan een gedeelte van hun genationaliseerde gebouwen heraan kopen. Weinigen maakten er gebruik van; toch is er sprake van enkele gevallen waarbij zusters er zouden in geslaagd zijn om in alle discretie hun kloosterleven verder te zetten in hun oude verblijfplaats.

De verkoop van de kerkelijke goederen in zijn totaliteit bracht een enorme eigendomsoverdracht teweeg. Vele van de economische en politieke aspecten daarvan wachten nog steeds op verhelderend onderzoek. Was het een tegenvaller voor de schatkist? Zijn er gebouwen opgeslokt in het staatspatrimonium? Werd grootgrondbezit stiekem op fortuinlijke wijze verkaveld door speculanten? Hebben stedelingen kapitaal belegd en hebben welstellende boeren daaruit hun voordeel getrokken? Wat er ook van zij, de clerus is de verliezende partij. Eén of twee generaties zouden er overheen gaan alvorens de hogere geestelijkheid de droom van teruggave definitief laat varen; er is immers véél nodig om katholieken te laten wennen aan de idee van

BRUXELLES, le 14. Nivôse.

La commission militaire, séante dans cette commune, vient de condamner un émigré à la peine de mort; il a été fusillé avant-hier.

On écrit d'Anvers qu'on y a arrêté cinq prêtres réfractaires rentrés; il y en a, dit-on, plus de 350 de ce genre qui se sont domiciliés dans le seul département des Deux-Nèthes. Ils se servent entre eux d'un jargon mystique, auquel ils initient les nobles dévots qui leur donnent à manger; leur séjour dans la fertile Belgique, par exemple, ils l'appellent le *sejour dans le désert*. — Ce n'est plus la soupe, mais la manne qu'ils vont prendre chez Mme. L. — Les Madianites, disoit dernièrement un *grand-lévite, ex-palestinifé*, (c'est le mot mystique) dans une Cène qui se donnoit chez M. V. « les Madianites ont été forcés de se replier en grand désordre en-deçà du Jordan; & Gedéon est à leurs trousses! » La noblesse qui, à Anvers, est infiniment plus spirituelle que par-tout ailleurs, se fit répéter deux ou trois fois la *cherminite* phrase, & il n'y eut pas jusqu'au cul-de-jatte R..... qui ne devina à la fin que *cela* vouloit dire en français, « que les *carmagnols* avoient été chassés en-deçà du Rhin, & que le général *Claisfayt* est à leurs trousses. » — Depuis ce temps-là le *grand-lévite* est en vogue à Anvers; il n'y a pas de maison, comme il faut, où il ne mange souvent, & la manne, & l'agneau pascal; il est devenu l'instituteur des jeunes filles, & il enseigne le jargon mystique aux gens du bon ton .....

Aanvallen tegen de clerus, op 14 nivôse van het jaar iv, Le Républicain du Nord. Brussel, Koninklijke Bibliotheek.

pen aan een regime dat hun vijandig was. Het weigeren van de eed had tot gevolg dat hun kerk gesloten werd en dat zij zelf onder politietoezicht stonden. De dissidente priesters bleven echter zo goed en zo kwaad als het ging missen opdragen, vaak in het grootste geheim. Indien zij betrapt en aangehouden werden, riskeerden zij deportatie naar het Zuidamerikaanse Guyana. 585 priesters, verspreid over de negen departementen, werden aldus verbannen. Het gedeelte van de clerus dat het dichtst bij de gelovigen stond, zette hen aan tot weerstandsactiviteiten; een aantal leken kwam tot de vaststelling dat geloof inzet en risico's met zich kan meebrengen.

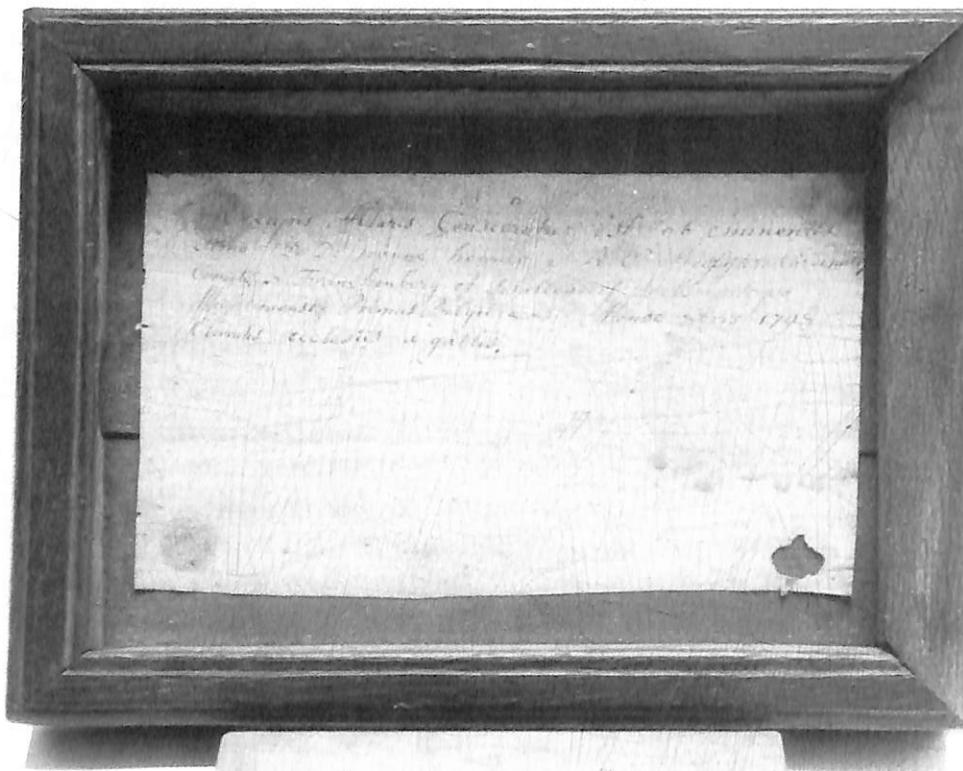
Met het uitbreken van de Boerenkrijg (oktober-december 1798) werd de vervolging verscherpt. Het ging hier om geïmproviseerd oproer in het Land van Waas en de regio's Brabant, Kempen en Luxemburg, waarbij jongelui in opstand kwamen tegen de militaire uitloting, maar de schuld van de onlusten werd vooral in de schoenen geschoven van de clerus van de negen departementen. 7 478 priesters liepen een veroordeling op en ongeveer 500 van hen werden gedeporteerd naar de eilanden Ré en Oléron.

De geestelijkheid diende overigens nog heel wat meer klappen en pesterijen te ondergaan. De Conventie, en later het Directoire, gingen vastberaden te werk en trachtten de bevolking tot republikeinse gedachten te brengen door geweld; beelden werden in de vernieling geslagen, klokken, schilderingen en kerkelijk goudsmeedwerk geroofd en kerken herschapen in ruïnes;

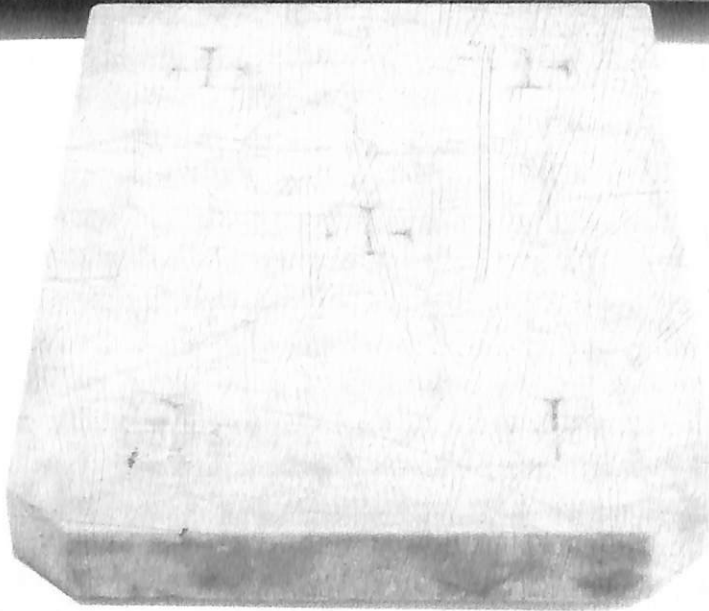
een kerk die niets verloren heeft, nadat zij zich ontdaan zag van de privileges van een verlopen tijdperk.

Het Directoire was erin geslaagd om de Belgische clerus zijn bezittingen, voorrechten en functies te ontfutse-len. Serieuze tegenwind kwam er pas toen men begon met het politiek verknachten van gewone zieleherders zoals parochiepriesters en hulppastors, waarvan er overigens maar zeer weinigen het land waren ontvlucht. Op 27 januari 1797 en later nog, op 5 september, werden zij door de regering verplicht de eed van trouw aan de Republiek af te leggen. Dat impliceerde: haat tegenover het koningschap, gehoorzaamheid aan de wetten van de Republiek en erkenning van de soevereiniteit van het Franse volk. In het Ourthedepartement kwam het tot een levendige polemiek tussen de onderdanige priesters die de eed van haat aflegden en de 778 priesters die er een gewetenszaak van maakten – zoals zij het noemden in een van hun talrijke vlugschriften –, om zich te onderwer-

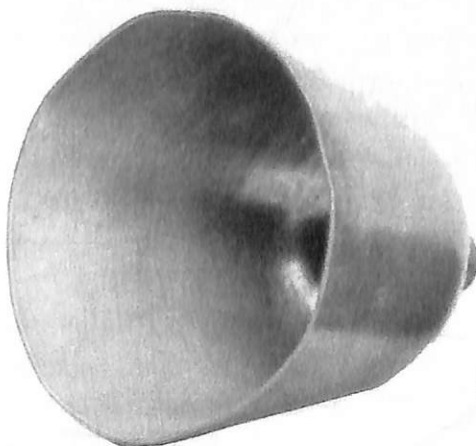

*Klein altaar dat volgens de
bijhorende tekst in oktober 1798,
tijdens de sluiting van de kerken
in Frankrijk, gewijd werd.
Turnhout, Taxandriamuseum.*

*Uitneembare tinnen kelk die voor
clandestiene vieringen gebruikt
werd tijdens de „beloken tijd”.
Overmere, Boerenkrijgmuseum.*

de abdij van Orval werd in brand gestoken en de enige kathedraal in bezet gebied die met de grond gelijk gemaakt werd, was die van Saint-Lambert in Luik. De positieve inbreng om de gemoederen te bedaren was daarentegen eerder bescheiden. Deze bestond uit het invoeren van een „burgerlijke liturgie” of van een „God- en mensvriendelijke” cultus.

We gaan hier niet nog eens deze lijdensweg in detail bespreken, ook al heeft hij een beslissende rol gespeeld bij de politieke bewustwording van de katholieke gemeenschap. Belangrijk op dit moment is het contrast tussen de positie van de priesters en de edelen. De eersten worden op een spectaculaire manier vervolgd en krijgen sowieso het predicaat van slachtoffers, terwijl de anderen het land ontvlucht zijn en in alle stilte verdwijnen uit het maatschappelijk leven. Beiden zijn blijkbaar de aangewezen zondebokken voor de opeenvolgende revolutionaire regeringen. In België evenwel beperkte het grootste deel van de adel zich tot een strategische afzondering op hun landgoederen, vermoedelijk alleen maar om te ontsnappen aan de schaarste van 1794-1795. Sommigen van hun gevluchte soortgenoten keerden terug in de lente van 1795 en slaagden erin om het sekwester op hun woonst in de stad te lichten. Zij schraptten het adellijke „de” uit hun naam, zwegen in alle talen over schadeloosstelling voor het verlies van hun feodale rechten en namen genoegen met het statuut van „grondbezitter”, dat trouwens door het burgerlijk recht zou bevestigd, en gans de 19de eeuw beschermd zou worden. Enkel de hoge adel was er niet gerust in en zou zich in Duitsland vestigen.

Epiloog

Van martelaarschap was hier dus geen sprake: er werd een strikt minimum aan wettelijke maatregelen uitgevaardigd waarbij adel en clerus gedwongen werden zich als gewone stervelingen te gedragen. Deze stellingname is een logisch gevolg van de langzame overgang van een standen- naar een klassenmaatschappij. Deze verandering kwam op gang in het midden van de 17de eeuw en beleefde een apocalyptisch hoogtepunt op het einde van de Eerste Wereldoorlog. Op dat moment worden de sociale klassen, die wij gewoon waren sinds de middeleeuwen, op hun beurt door elkaar gegooid en hun uitzicht verandert nu nog zienderogen. Deze evolutie zou zeer veel tijd in beslag nemen en in alle opzichten het tijdperk van het Franse regime in ons land ruim overstijgen.

Tijdens de 20 jaar Frans bewind heeft de herinnering aan het ideeëngoed van keizer-koster Jozef II de politieke ondervinding van de Belgen – of zij nu voor of tegen het Ancien Régime waren – in sterke mate beïnvloed. Historici in 1992 kunnen de vraag: „Was deze verlichte despoot niet méér vernieuwer dan alle revolutionairen samen?” niet ontduiken. Deze laatsten hebben de geprivilegieerde standen verplicht om van het politieke toneel te verdwijnen en tegelijk hebben zij van hen tegenstrevers gemaakt. Dit was quasi onvermijdelijk voor de kerkelijke overheid die reeds op voorhand overhoop lag met de filosofie van de Verlichting. Maar was er geen mogelijkheid om de adel voor hun kar te spannen? De nieuwe ideeën van de 18de eeuw spraken aanvankelijk tot de verbeelding van deze stand, maar het Schrikbewind dreef

hen in het andere kamp, dat van de behoudsgezinden en zelfs, in tijden van crisis, dat van de reactionairen.

De strategie van het verlicht despotisme was méér bij de pinken: zij was erop gericht de clerus en zijn rijkdommen, en de adel en zijn pretenties op het leiderschap, ten dienste te stellen van de staat. In Sint-Petersburg, Berlijn en Wenen werd de adel verplicht zijn rangen open te stellen voor hoge ambtenaren, magistraten en geleerden. Op zoek naar een nieuwe reden van bestaan, tracht deze stand zich te profileren als een „méritocratie”. Dat neemt niet weg dat de zonen van deze grootgrondbezitters, desnoods hun leven lang, als officier in het leger dienden. Sommigen zagen daarin een teken van de taaiheid van het Ancien Régime in centraal en oostelijk Europa. Dat is geenszins waar. Het is integendeel een stap naar de modernisering van de staat, in die zin dat opgeleide kaders en een beroepsleger een noodzaak zijn in het Europa van de 18de tot de 20ste eeuw, waar conflicten moeten opgelost worden door een efficiënt militair apparaat.

De clerus wordt op dezelfde utilitaire manier aangepakt. In de 18de eeuw begrijpt geen mens nog een snars van het monastieke ideaal van volledige onthechting van het wereldse. Jozef II schaft de kloosters af. Iets dergelijks gebeurt zelfs in Luik waar aangedrongen wordt op de secularisatie van de Benedictijnen van Sint-Jacob, de orde van kanunniken van Sint-Gillis en de Cisterciënzerinnen van Herckenrode. Prins-bisschop Velbruck speelt het

De ruïnes van de oude kathedraal Saint-Lambert in Luik. Aquarel. Luik, Kunstverzameling van de Universiteit.

spelletje handig: in plaats van de kloosterbezittingen te confisqueren, stelt hij ze ter beschikking van het onderwijs voor arme kinderen of laat ze dienst doen als hospitaal, twee dienstverleningen die de monniken reeds lang vergeten waren. Deze projecten – net zoals die van Jozef II – waren ongetwijfeld niet gespeend van bijbedoelingen. Feit is dat zij zoveel tegenwind kregen dat het meteen duidelijk was dat de Luikse clerus afkerig stond tegenover elke blijk van hervorming, hoe gematigd deze ook was; dit was koren op de molen van de voorstanders van de oude stempel, die hun droom zouden verwezenlijkt zien in het „dictaat” van 1801, zijnde het Concordaat tussen Pius VII en Bonaparte.

Uit het hoofdstuk van A. Tihon blijkt duidelijk dat de vrede tussen kerk en staat enkel mogelijk was door listige onderwerping van de clerus. Van het herstel van de oude privileges werd niet meer gesproken. De katholieken hebben het wel lang moeilijk gehad met de opkopers van nationale goederen, die zij als medeplichtig beschouwden aan de roof van de kerkelijke bezittingen. Hebben deze kopers de dreiging van teruggave ooit serieus genomen? Zoveel is wel zeker dat de antiklerikalen op hun beurt hun opponenten beschuldigen van erfenisbeslag en massale opkoop van huizen ten voordele van de congregaties.

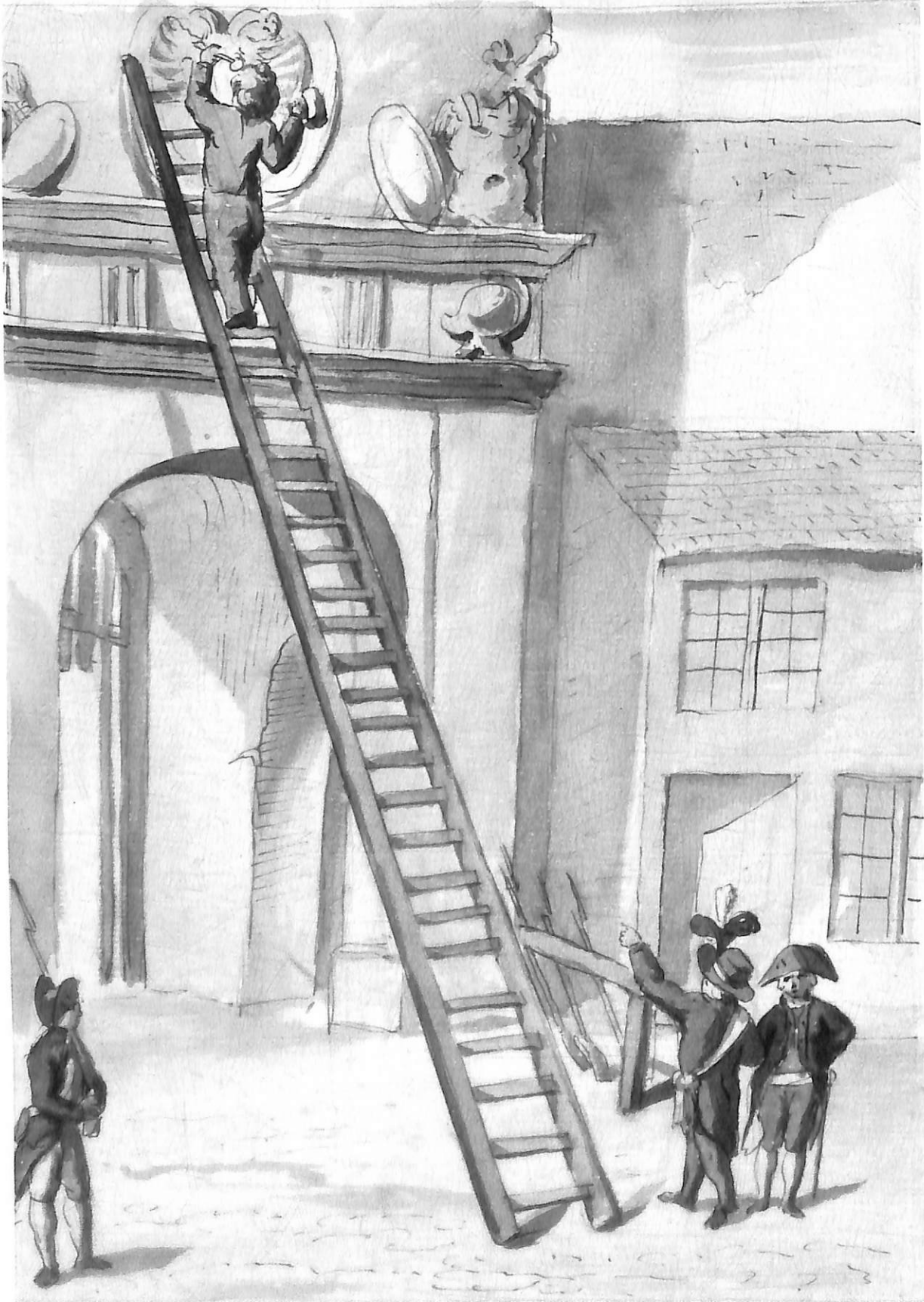
Wat tenslotte de adel als grondbezitter en kiezer betreft, zeker is dat hij gans de 19de eeuw lang door de opeenvolgende regeringen in de watten werd gelegd.

Ontwerp voor een Tempel van de Vrijheid in Luik. Pentekening door J. Dreppe. Luik, Kunstverzameling van de Universiteit.

Anno 1796
Tot Zantwerpen op den 5ten Jany

Door de Fransche wetten wozden alhier alle waepens ende andere
Aristorzatieque tekenen bez bezeysett.

Inktpot in de vorm van een
frygische muts waaronder een
priester verpletterd ligt.
Parijs, Musée Carnavalet.

Lectuurverwijzingen

Het proefschrift van professor P. JANSSENS, *Standenongelijkheid. Het adelsbeleid in de Zuidelijke Nederlanden, van de 15de tot de 19de eeuw* is in druk. Daarin zijn degelijk gefundeerde antwoorden terug te vinden op de meeste vragen die wij in bovenstaand essay slechts schetsmatig hebben aangeraakt. Van dezelfde auteur gaat „De Zuidnederlandse adel tijdens het Ancien Régime (17de en 18de eeuw)”, in *Tijdschrift voor Geschiedenis*, vol. 93, 1980, pp. 445-465 reeds verder.

Economische analyse: IDEM, „Coûts et profits des structures nobiliaires dans une société de type pré-industriel”, in F.N.R.S., *Groupes de Contact*, 1974, pp. 108-151.

Methoden: IDEM, „Analyse de la mobilité nobiliaire [...]”. Introduction à la programmation”, *Ibidem*, 1978, pp. 366-381.

In voorbereiding is ook het boek van professor S. CLARK (University of Western Ontario) over de Westeuropese landadel. Hij maakt hierbij systematisch gebruik van de vergelijkende methode, de enige waardoor men de eigenheid – zowel op juridisch als op sociaal vlak – van de adel uit de Lage Landen en het prinsbisdom Luik kan ontdekken. Indirect hebben wij ook veel opgestoken uit de bijdragen van H.G. SCHENK, A. GOODWIN, J. MAC MANNERS en HABAKKUK in *The European Nobility (...)*, Londen, 1953. Zij behandelen respectievelijk Oostenrijk, Pruisen, Frankrijk en Engeland. Wij hebben tevens dankbaar gebruik gemaakt van het proefschrift van mw. C. HUDEMANN-SIMON, *La noblesse luxembourgeoise au XVIIIe siècle*, Institut Grand-Ducal, Luxemburg, 1985, p. X-616. IDEM, „Une noblesse en déclin à la fin de l’Ancien Régime. Le rôle des circonstances et les effets des comportements dans l’échec du second ordre luxembourgeois”, in *Histoire, Economie et Société*, deel V, Parijs, 1986, pp. 77-102.

G. HANSOTTE leidde ons door de doolhof van het publieke recht in *Les institutions politiques et judiciaires de la principauté de Liège aux Temps Modernes*, Historische Uitgaven, n° 73, Gemeentekrediet, Brussel, 1987, vooral pp. 113-124.

P. MISSON, *Notice sur l’Ancien Etat Noble de la principauté de Liège et du comté de Looz*, Luik, 1884, 62 blz.

Grievens en moeilijkheden van de adel: *Aperçu*

des motifs de réclamations contre l’organisation actuelle de l’ordre équestre, zonder plaatsvermelding, 1792, 8 blz.; L. GENICOT, „La famille Lemède de Jennevaux...”, in *Namurcum*, deel xx, Namen, 1943, p. 28.

Vergelijking met andere prinsbisdommen:

H. DOMARUS, „Der Reichsadel in den geistlichen Fürstentümern”, in H. RÖSSLER, *Deutscher Adel, 1555-1740*, Darmstadt, 1965, pp. 147-171 en 172-199.

Door plaatsgebrek hebben wij de culturele aspecten terzijde gelaten. Zij komen echter uitvoerig aan bod in een aantal referaten die gebundeld werden onder leiding van H. HASQUIN, „La noblesse belge au XVIIIe siècle”, in *Etudes sur le XVIIIe siècle*, n° 9, U.L.B., Brussel, 1982, p. 208 en „Idéologies de la noblesse”, *Ibidem*, n° 11, 1984, p. 148.

E. DÖSSELER, „Kulturpflege beim Adel am Preussischen Niederrhein. (...)”, in *Annalen des historischen Vereins f.d. Niederrhein*, deel CLXVI, Düsseldorf, 1964, pp. 193-284. Hierin wordt aangetoond hoe sociale ongelijkheid samengaat met culturele superioriteit.

Wat de klassieke bronnen betreft, te vinden in de Archives de l’État à Liège (fonds des Etats et de la Préfecture): *Calendrier de la Cour de leurs Altesses Royales Marie-Christine [...] et Albert [...] pour l’An de Grâce MDCCCLXXXIX [...]*, Brussel, verschillende pagina’s. IDEM, in 1792 en 1794.

H. TARLIER, *Almanach de la Cour de Bruxelles*, Brussel, 1864, VIII-388 blz. *Almanach de la Cour et du très-illustre chapitre de la cathédrale de Liège pour l’An de Notre Seigneur MDCCCLVI*, Luik, 1746, 48 blz. Idem in 1754 en 1762. De serie *Tableaux ecclésiastiques de la Ville et du Diocèse de Liège*, van 1775 tot 1794.

De emigratie, de verkoop van nationale goederen, het kiesrecht op belastingsbasis en het herwinnen van prestige door de adel, zouden een thematische bibliografie verdienen. In vogelvlucht: A. MAYER, *La persistance de l’Ancien Régime. L’Europe de 1848 à la Grande Guerre*, vertaling uit het Engels, Flammarion, Parijs, 1983, 354 blz. (krioelt van sprekende voorbeelden).

S. CLARK, „Nobility, bourgeoisie and the industrial revolution in Belgium”, in *Past and Present*, n° 105, Oxford, 1984, pp. 140-175.

L. BERTRAND, *Histoire de la démocratie et du socialisme [...]*, deel II, Brussel, 1907, p. 6, n. 1.

Verwijdering van adellijke
wapenschilden en tekenen ten
gevolge van de republikeinse
wetgeving. Gequarelleerde
tekening door P.A.J. Goetsbloets.
Brussel, Koninklijke Bibliotheek.

De nationale goederen

Eerder dan algemene beschouwingen te uiten over de verkoop van nationale goederen tijdens het Franse regime, lijkt het ons aangewezen om op een meer gedetailleerde wijze in te gaan op de gevolgen van deze wetgeving die het grondbezit in één klap grondig overhoop haalde. Dit gebeurt uiteraard best aan de hand van duidelijk afgelijnde geografische entiteiten. Hierna volgt de samenvatting van twee licentiaatsverhandelingen die met succes voorgedragen werden in het kader van het seminarie over moderne geschiedenis aan de ULB tijdens het academiejaar 1990-1991. H.H.

De verkoop van de nationale goederen: het voorbeeld van het Dijle-departement

De verkoop van nationale goederen tijdens het Franse bewind is de markantste episode van een verregaande mutatie die een aanvang nam in 1787 en eindigde in 1830.

Het politieke doel van deze radicale ommezwaai in het grondbezit is inspelen op het toen gangbare dogma van de fysiocratie, volgens hetwelk het grondgebruik moest geoptimaliseerd worden door eigendommen „uit de dode hand” te verdelen en te verkavelen. Jozef II was reeds begonnen met de bezittingen van de kloosterorden te verkopen. Dit ging gepaard met een inventarisatie van de kerkelijke eigendommen, die ongeveer één derde van de oppervlakte uitmaakten van wat later het „departement van de Dijle” zou genoemd worden. Te noteren is dat onder Oostenrijks bewind begonnen werd met abdijen en conventen om te bouwen tot ateliers en fabriekshallen. Deze tendens zou zich overigens nog intenser manifesteren in de Franse tijd.

Tijdens de tweede bezetting van België eisten de Fransen bijzonder zware oorlogsbelastingen van de

kerkelijke gemeenschap. Om aan die eis te kunnen voldoen, stonden abdijen en kloosters bepaalde bezittingen af tegen lage prijzen; vermoedelijk hoopten zij op wederinkoop na het terugtrekken van de bezetter.

Toen de Fransen begonnen met de verkoop van de aangeslagen eigendommen, waren het enkel – en dit in tegenstelling met de toestanden in Frankrijk zelf – de kerkelijke goederen die afgehamerd werden. De adel was immers als de bliksem uit zijn emigratieoorden teruggekeerd en slaagde erin om zijn bezittingen te redden. Dit verklaart meteen het grote gewicht van deze klasse in een stelsel gebaseerd op het belastingkiesrecht: de senaat bestond in de 19de eeuw hoofdzakelijk uit edellieden en in mindere mate uit burgerij.

Op het einde van het keizerrijk werden ook gemeentelijke eigendommen te koop aangeboden, maar dat leidde slechts tot geringe versnippering. Om de staatsschuld in te dijken, werden in de Hollandse tijd uitgestrekte domeinen staatsbos

verkocht. Zij werden door de kopers geroid en in cultuur gebracht, wat de landbouwomzet uiteraard ten goede kwam.

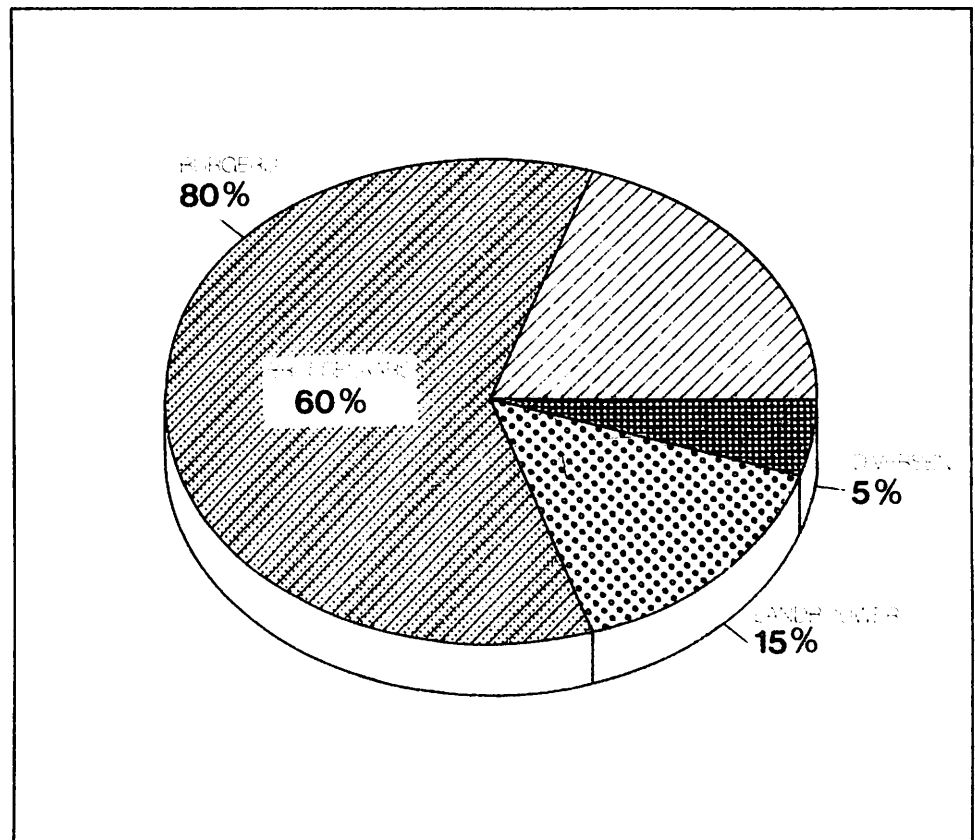
De Republiek hoopte met de verkoop van de nationale goederen in België o.m. haar schulden af te lossen tegenover haar oorlogsleveranciers. Deze waren gegroepeerd in financiële maatschappijen met zetel in Parijs. Bepaalde grote speculanten, Belgische industriëlen en bankiers, hadden aandelen in deze vennootschappen. Zo maakten de Bruselaars Michel Simons en Pierre-François Tiberghien deel uit van de compagnie Paulée, terwijl in de compagnie Suzanne de namen opdoken van de Gentenaar Lieven Bauwens en van Melchior Bonaventure, op dat moment afgevaardigde van het Dijle-departement in de „Conseil des Cinq Cents”. Deze heren woonden in Parijs en konden handig gebruik maken van het ingewikkeld betalingssysteem dat uitge-

kiend was om de oorlogsleveranciers – bij voorkeur – tegemoet te komen. Deze vennootschappen waren de eerste om voordeel te halen uit de verkopen: zij kochten immers één zesde van de oppervlakte van de eigendommen en deden het grootste deel van de hand bij de instelling van het Consulaat.

Zeggen dat alle kerkelijke bezittingen verkocht werden, zou niet met de waarheid stroken. In de loop van het Empire, en ook in de Hollandse tijd, trachtte men de eigendommen die als „célés au domaine” bekend stonden, te ontruimen. Het ging hier over gronden die door vroegere abdijboeren onrechtmatig – dus zonder aankoopbewijs – in gebruik waren genomen. Het zou een wonder zijn dat deze bezittingen teruggevonden werden binnen de verjaringstermijn van dertig jaar.

Wie boekte de meeste winst met deze grote verschuivingen in het grondbezit?

Grondeigendom van kerkelijke oorsprong in de provincie Brabant in het jaar 1830

Het betaalsysteem van 1796 tot 1802 sloot de boerenbevolking gedeeltelijk uit om grond te verwerven. Er waren echter uitzonderingen. In het Dijledepartement kochten de boeren reeds van bij de eerste veilingen 14% van de te koop aangeboden gronden. Er waren nochtans wezenlijke verschillen in de aard van de gronden. Eén derde van al wat onder de hamer ging, werd opgekocht door boeren in de kantons Geldenaken en Geten. Politieke afiniteiten speelden hierbij geen rol. Hun handelwijze werd eerder ingegeven door hun specifieke landbouwmethode. In tegenstelling tot de Vlaamse kantons werkten de boeren daar nog grotendeels met braakland op grote landerijen. In die streken noteert men tevens in de loop van de 18de eeuw het bestaan van hereboeren.

Anderzijds mag men ook niet uit het oog verliezen dat de landbouwers de mogelijkheid hadden gehad om – op min of meer wettige wijze – gronden op te kopen die werden aangeboden om de oorlogsbelasting van 1794-1795 af te lossen. Hetzelfde gold voor de gronden „célés au domaine” waarvan de eigendom gegarandeerd werd door verjaring of die door de landbouwers tijdens het Empire konden worden aangekocht tegen zeer voordelige voorwaarden.

Toch staat het als een paal boven water dat al deze grondtransacties vooral de stedelijke burgerij, inzonderheid die van Brussel, ten goede kwamen. Deze lieden kochten niet alleen rechtstreeks op de veilingen, maar kregen ook eigendommen in bezit via de reeds genoemde financieringsmaatschappijen in Parijs. Op die manier kwam naar schatting 80% van de verkochte kerkelijke goederen in bezit van de burgerij,

waarvan vermoedelijk 60% in Brusselse handen. De hoofdstad zat financieel blijkbaar op rozen. In Leuven daarentegen was er treurnis alom als gevolg van de afschaffing van de plaatselijke universiteit.

Diezelfde burgerij had tevens de hand kunnen leggen op uitgebreide gebouwencomplexen die gemakkelijk omgebouwd konden worden tot snel startklare industriële sites. Een voorbeeld daarvan is de familie Tiberghien die de abdij van Heylisssem omtoverde tot een bloeiende kaatoenspinnerij.

In welke mate hadden de boeren te lijden onder de grondenverkoop aan de burgerij? Tijdens het Ancien Régime lagen de pachtgelden die moesten betaald worden aan de abdijen, één derde lager dan de tarieven die de adel eiste. De burgerij op haar beurt verhoogde de prijs op zo'n manier dat de afschaffing van de tiendenheffing en de andere heerlijke rechten waarschijnlijk niet volstond om het verschil te compenseren.

Als wij ons baseren op het voorbeeld van het Dijledepartement en dat vergelijken met het departement „van het Noorden”, kunnen we enkel vaststellen dat de positie van het adellijk grondbezit standhield en dat de boeren in mindere mate deelnamen aan de verspreiding van de nationale goederen. Op het einde van het Empire is de wereldlijke macht van de kerk dus herleid tot nul. De adel wordt de grootste grondbezitter en wat de burgerij betreft, deze heeft thans de middelen om de economie nieuwe vleugels te geven en om zich politiek sterk te maken. Voor de rest van de 19de eeuw hebben adel en burgerij de teugels van de macht stevig in handen.

FRANÇOIS ANTOINE

Een bijzonder voorbeeld van de verkoop van nationale goederen: het kapittel van Nijvel

Het adellijk kapittel van Nijvel was één van de rijkste kerkelijke instellingen van Brabant. Het bezat, volgens de aangifte van kerkelijke eigendommen en inkomsten in 1787, 3 147 ha grond, weilanden en bossen, abdijgebouwen, de collegiale kerk en de kerken van Sint-Paulus en Onze-Lieve-Vrouw, 35 huizen waarvan 30 in Nijvel, 4 molens en een kapel in Monstreux. Deze bezittingen situeerden zich voor 95,4% in de departementen Dijle en Jemappes. Van de totale oppervlakte werd 40% ingenomen door 21 hoeven, 38% door wei- en braaklanden en 22% door bossen.

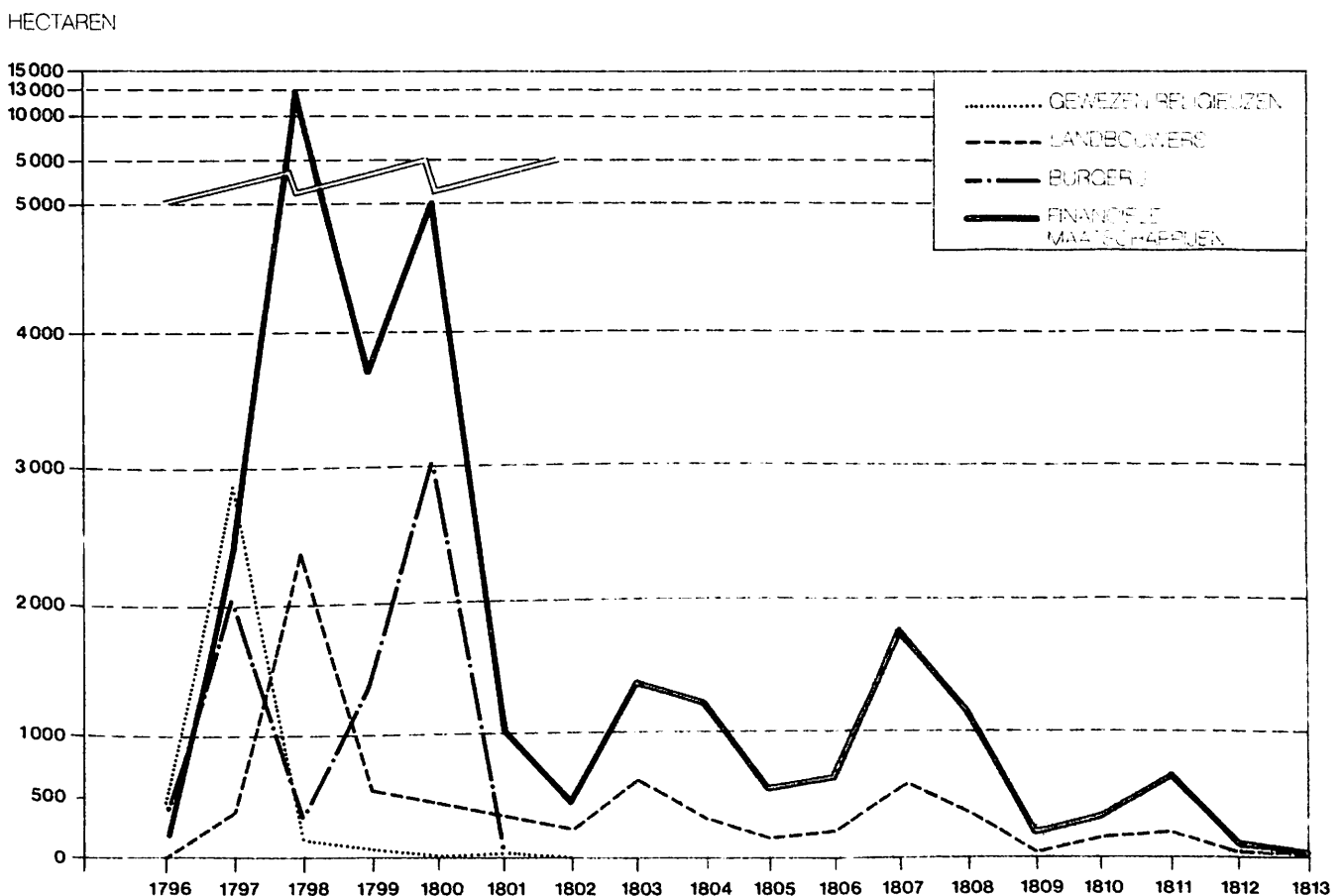
Deze cijfers van 1787 werden grondig nagetrokken en geloofwaardig bevonden. Zou daaruit af te

leiden zijn dat de aangiften van andere kerkelijke instellingen even betrouwbaar zijn?

De ontmanteling van het grootgrondbezit van het kapittel gebeurde in twee etappen. Vooreerst werd in de periode 1794-1795 een militaire belasting opgelegd. Het kapittel voldeed zijn aandeel met 190 118 ponden in klinkende munt. Daarvoor moesten 5 huizen worden verkocht, samen met 110 ha, 32 a en 66 ca weiden en gronden, zijnde 3,4% van het totaal grondbezit.

Deze overdrachten gebeurden onder de vorm van publieke openbare verkoping (64%), onderhandse gunning (17%) en onder borgstelling (19%). In dit laatste geval mikte het kapittel op latere herinkoop. Dit

Jaarlijkse verkoop van nationale goederen per categorie van kopers in het Dijledepartemen

kwam erop neer dat de verkochte goederen opnieuw eigendom werden, mits kwijting van de aankoop-som tegenover de koper binnen een periode van twee tot tien jaar. De koper van zijn kant rekende natuurlijk op de blijvende aanwezigheid van de Fransen.

Het kapittel werd officieel opgeheven op 15 januari 1798. Enkele dagen nadien, op 27 januari, begon de grote verkoop die zou duren tot 9 november 1811.

Zo gingen 1 392 ha (zonder de gebouwen) onder de hamer, zijnde 44,2% van gronden die het kapittel bezat in de departementen Dijle en Jemappes.

De eerste verkopen gingen door volgens de voorschriften van de wet van 30 september 1797 en hadden plaats van 27 januari tot 16 oktober 1798. Deze wet bevoordeelde de aankoop van goederen door vennootschappen met maatschappelijke zetel in Parijs. Tijdens deze eerste sessie werd 49,6% van de te koop aangeboden gronden (1 392 ha) van de hand gedaan, tegelijk met de 4 molens, 25 gebouwen en 5 hoeven. Tussen eind 1798 en 1804 veranderden nog eens 46,8% van de betrokken gronden van eigenaar. De overige 3,6% grond werden nadien verkocht, samen met 3 huizen en een kelder.

Uit dit alles blijkt dat het overgrote gedeelte van de bezittingen van het kapittel de dans ontsprong. De ambtswoning van de abten werd omgebouwd tot gemeentehuis en justitiepaleis en de collegiale kerk kreeg een nieuwe bestemming als gerechtshof. Later werd zij in haar vroegere functie hersteld. De hospitalen van het Heilig Graf en Sint-Nicolaas en hun landerijen van meer dan 850 ha werden toegewe-

zen aan de Nijvelse „commission des hospices civils”. De bossen werden opgenomen in het domein en enkele daarvan – de bossen van Nijvel, Hazois en Bossut te Baisy-Thy – gingen later behoren tot de zogenaamde Wellingtondotatie.

Bij het maken van de afrekening bleken 236 ha onvindbaar. 46 daarvan zouden „verdwenen” zijn ten gevolge van een nieuwe – en meer exacte – manier van opmeten. Van de resterende 190 ha vermoedt men dat zij op slinkse manier door de aanwonende boeren werden aangeslagen of „célés au domaine”, d.w.z. dat er geen aankoopbewijs was.

Koploper van de verschillende sociale groepen die onder elkaar de „nalatenschap” van het kapittel verdeelden, is zeker de burgerij; men schat haar aandeel op 60% van het totaal aantal kopers en de meesten onder hen woonden in Brussel. De Franse financieringsmaatschappijen vertegenwoordigden 23% van de bidders en de boeren, tot slot, kochten ongeveer 15% van het aanbod, met inbegrip van de door hen slinks ingepikte gronden.

Vermeldenswaard is dat de Belgische kopers hun eigendom verworven hebben na het Verdrag van Campoformio en voor de ondertekening van het Concordaat. Een gedetailleerde studie heeft achteraf uitgewezen dat onder de Nijvelse kopers evengoed notoire katholieken zaten als jakobijnen. Eigenbelang bleef de religieuze sentimenten dus een stapje voor.

Bij de ontleding van de herverkoop van de betrokken eigendommen is gebleken dat niet zozeer de Franse vennootschappen stonden te springen om winst te maken, maar dat integendeel de plaatselijke kopers driftig aan het speculeren gin-

gen. Tot voor 1810 werd 21,5% van de eigendommen weerom uit eerste hand verkocht; slechts 6,2% daarvan was voor rekening van de compagnies.

De eigenaars waren er vooral op uit om het pachtgeld serieus omhoog te drijven. Dat steeg dan ook met gemiddeld 41,7%. Bovendien maakten de pachtovereenkomsten in sommige gevallen gewag van bepaalde extra-lasten in natura die zelfs de vorm konden aannemen van extra-werk. Daarbij kan men zich afvragen in hoever de herverdeling van de gronden „uit de dode hand”, de boeren enig profijt heeft opgeleverd? En bovendien: werd het voor-

deel van de afschaffing van de tiendenheffing en de andere heerlijke rechten niet volledig ongedaan gemaakt door de stijging van het pachtgeld?

De studie van de verkoop van de bezittingen van het kapittel van Nijvel toont aan dat de burgerij en de welstellende boeren, na het Verdrag van Campoformio, ons land definitief als tot Frankrijk behorend beschouwden en dat zij toen, in tegenstelling tot wat Paul Verhaegen beweert, erop uit waren om het spelletje van winstgevende verkopen mee te spelen, en dit ongeacht hun ideologische achtergronden.

PIERRE ERCOLINI

Lectuurverwijzingen

F. ANTOINE, *Vente des biens nationaux dans le département de la Dyle (1796-1813)*. onuitgegeven verhandeling, ULB, academiejaar 1990-1991.

P. ERCOLINI, *L'évolution des biens immobiliers du chapitre de Sainte-Gertrude à Nivelles de 1787 à 1798 et la vente de ces derniers comme biens nationaux*, onuitgegeven verhandeling, ULB, academiejaar 1990-1991.

Anna 1795 le 30 thermidor
2 Danvers en France

De Hoord van den Biscop Sombrevil, bene-
vens vree-thien andere soo Geestelike, als Edel-
heden.

